

ESSAY

De zeven levens van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen^{*}

Rik Reussing

Dit essay bevat een kleine geschiedenis van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen. Die geschiedenis is onderverdeeld in zeven levens. Elk leven heeft zijn specifieke kenmerken en benaderingen. Het verhaal begint in 1914 bij het proefschrift van Gerrit van Poelje en het wethouderschap van Floor Wibaut. Toch houden we een pleidooi om 1921 (het jaar van de eerste inleiding in de 'gemeentekunde' en het eerste academische tijdschrift over het gemeentebestuur) te zien als het eigenlijke startpunt. Dat betekent dat we ons kunnen opmaken voor de viering van 100 jaar (gemeentelijke) bestuurswetenschappen in 2021. Een mooie uitdaging (voor alle universiteiten, maar zeker voor de dit jaar jubilerende opleiding bestuurskunde aan de Universiteit Twente) om te werken aan actuele onderwerpen als de relatie tussen openbaar bestuur en technologie in slimme ('smart'), duurzame ('sustainable') en veerkrachtige ('resilient') steden.

1 Inleiding

In 2016 bestaat de eerste reguliere opleiding in de bestuurskunde in Nederland aan de Universiteit Twente (gestart in 1976) 40 jaar. Het is ook het jaar waarin het tijdschrift *Bestuurswetenschappen* (het eerste nummer verscheen in november 1946) haar 70ste verjaardag viert. Sinds 2015 is de focus van het blad gericht op het lokaal bestuur in de brede zin van het woord. Dezelfde focus had haar voorganger *Gemeentebestuur*, dat in 1921 is gestart. In 2016 is er dus sprake van maar liefst 95 jaar bestuurswetenschappelijke aandacht voor het lokaal bestuur. Dit verhaal van de zeven levens van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen begint echter al in 1914 met het proefschrift van Gerrit van Poelje en het wethouderschap van Floor Wibaut. Voor alle zeven levens (zie het schema in de bijlage) kijken we naar drie categorieën: *onderzoek* (relevante dissertaties, boeken en arti-

* Dit essay is geschreven met medewerking van hoofdredacteur Bas Denters. Rik Reussing studeerde tussen 1977 en 1983 politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, waar hij colleges volgde bij o.a. Gijs Kuypers, Henk Brasz, Fred Fleurke en Henk van de Graaf (ook zijn scriptiebegeleider). Tussen 1986 en 1991 werkte hij als onderzoeker bij de vakgroep bestuursrecht en bestuurskunde van de Rijksuniversiteit Groningen onder leiding van Michiel Scheltema, Marten Oosting, Ko de Ridder en Michiel Herweijer. Vanaf 1991 werkte hij aan de Universiteit Twente als promovendus (tot 1996), als universitair docent (tot 2012) en als onderwijscoördinator (vanaf 2005) samen met zijn promotor Huib de Jong (sectie algemene beginselen van het recht), Dick Ruiters (vakgroep recht), Jacques Thomassen (vakgroep politicologie) en Bas Denters (vakgroep bestuurskunde).

Rik Reussing

kelen), *onderwijs* (leerstoelen, oraties en handboeken) en *overig* (tijdschriften en ontwikkelingen in de praktijk). Bij de verschillende levens kijken we ook naar de dominante benaderingen en steden (opleidingen) en waar mogelijk signaleren we interessante dwarsverbanden.¹ We sluiten af met een korte blik in de toekomst. In 2021 kunnen we 100 jaar (gemeentelijke) bestuurswetenschappen vieren.

2 Het eerste leven: de pioniers Gerrit van Poelje en Floor Wibaut

We starten onze beschrijving van het eerste leven van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen in 1914, het jaar waarin elders de Eerste Wereldoorlog uitbreekt. In dat jaar ontmoeten we twee giganten die elk op hun eigen wijze hun stempel hebben gedrukt op de bestuurswetenschappen: Gerrit van Poelje en Floor Wibaut. In dat jaar wordt het proefschrift van *Gerrit van Poelje* ('Hedendaags gemeenterecht') zonder wijzigingen aanvaard door zijn promotor Hugo Krabbe. Het bevat een realistische blik op de gemeente (tegen de romantische kijk van Oppenheim) en een pleidooi voor aanpassing van de Gemeentewet. De kern van zijn betoog is dat de gemeenteraad zich in de afgelopen zestig jaar (na de invoering van de Gemeentewet in 1851 door Thorbecke) heeft ontwikkeld van een regerende raad naar een alles controlerende raad (zie Van Poelje, 1954: 1-18). In hetzelfde jaar wordt *Floor Wibaut* wethouder in Amsterdam. Vooral zijn eerste periode (1914-1921) op volkshuisvesting is van zeer groot belang (zie: Van Poelje, 1963: 15).² Die periode kenmerkte zich door een krachtdadige bevordering van de woningbouw door optimaal gebruik te maken van de mogelijkheden in de Woningwet (onder meer via rijkssubsidies). In zijn tweede periode is hij vooral invloedrijk als wethouder financiën en voorzitter van het BezuinigingsEfficiency Congres in 1923 (de tweede voorzitter was de president-directeur van Centraal Beheer *Folkert Posthuma*³) en van twee andere congressen in 1924: het Internationaal Stedebouwkundig Congres en dat van de Internationale Stedenbond (IULA). Al vanaf 1907 schreef Wibaut in het SDAP-blad *De Gemeente* over uiteenlopende

- 1 We beperken ons in dit artikel tot de geschiedenis van de moderne bestuurskunde en gaan voorbij aan voorlopers als Laurens Pieter van de Spiegel, de auteur van 'De schets der regeerkunde' uit 1786 (zie Rutgers, 2006). In de tussenperiode van de negentiende eeuw is vooral het staatkundige werk van Johan Rudolf Thorbecke (de opsteller van de Grondwet uit 1848 en de Gemeentewet uit 1851), Johan Buys en Jaccques Oppenheim relevant (Korsten, 1993).
- 2 Andere sterke wethouders in die periode zijn volgens Van Poelje (1963: 13) de radicaal-liberaal Willem Treub (ook hoogleraar economie aan de Gemeentelijke Universiteit en in 1901 medeoprichter van de Vrijzinnig Democratische Bond) in Amsterdam, de liberaal Pieter Droogleever Fortuyn (hij schreef in 1923 een boek over het bestuur in de vier grote steden van ons land en werd later burgemeester van Rotterdam) in Den Haag en Hubertus de Wilde (ARP) in Den Haag. In dit rijtje mag Monne de Miranda niet ontbreken. Hij was de opvolger van Floor Wibaut in Amsterdam op volkshuisvesting en publieke werken en kwam in 1942 op tragische wijze om het leven in kamp Amersfoort.
- 3 Folkert Posthuma was tussen 1914 en 1918 (de periode van de Eerste Wereldoorlog) als minister van Landbouw verantwoordelijk voor de voedselvoorziening in Nederland. Op dat punt botste hij regelmatig met Floor Wibaut, die als wethouder van Amsterdam in die tijd ook de voedselvoorziening in zijn portefeuille had. Posthuma is vanwege zijn pro-Duitse houding en zijn contacten met Anton Mussert in 1943 door het verzet geliquideerd.

gemeentelijke onderwerpen.⁴ Bij de totstandkoming van dat blad had *Pieter Lodewijk Tak* (na Troelstra in die tijd de belangrijkste figuur in de SDAP: zie Borrie, 1973) een groot aandeel. Hij heeft de grondslag gelegd voor de socialistische gemeentepolitiek (het 'wethouderssocialisme') van Wibaut.⁵

Het verhaal gaat verder. In 1915 houdt Gerrit van Poelje in de *Nieuwe Amsterdammer* al een pleidooi voor een lectoraat in de gemeentelijke bestuurswetenschap aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam (Couperus, 2009: 136). Een voordracht van het Amsterdamse college van B&W voor een dergelijk lectoraat een decennium later wordt echter afgewezen door Amsterdamse gemeenteraad (Van Poelje, 1964: 25). In 1918 verschijnt de dissertatie van de Amsterdamse gemeenteambtenaar *Adriaan Buriks* (in Leiden) over het democratisch gemeentebestuur, waarin hij een onderwerp uit het proefschrift van Gerrit van Poelje, namelijk het commissiestelsel in de Verenigde Staten, nader uitwerkt. In hetzelfde jaar pleit Van Poelje op het VNG-jaarcongres in Den Helder (waar hij gemeentesecretaris is) in een preadvies opnieuw (tevergeefs) voor aanpassing van de Gemeentewet aan de feitelijke ontwikkelingen.

Het volgende jaar dat in onze ogen van eminent belang is voor de ontwikkeling van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen, is 1921. In de eerste plaats omdat dat het jaar (zie VNG, 1937: 32-33) is van de oprichting van het academische tijdschrift *Gemeentebestuur*, dat eerst tweewekelijks verschijnt (met actualiteiten), en na 1922 maandelijks (zonder actualiteiten).⁶ In de redactie vinden we naast Gerrit van Poelje onder meer de latere minister-president *Willem Drees* (wethouder Sociale Zaken in Den Haag) en (vanaf 1922) de stedenbouwkundige *Pieter Bakker Schut* (directeur van de dienst Volkshuisvesting in Den Haag) en de statisticus *Jakob Herman van Zanten* (lector statistiek aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van het Amsterdamse Bureau voor de Statistiek).⁷ In de eerste jaargang van *Gemeentebestuur* schrijft Van Poelje (1921a) een artikel over

- 4 Andere vroege voorbeelden van 'gemeentekunde' zijn een rapport van de Vereniging voor Delftse Ingenieurs uit 1904, de bundel 'Modern Gemeentebestuur' onder redactie van Jan Gerritsz uit 1909 en het proefschrift van Willem Schutte met een vergelijking van Nederlandse en Engelse raadscommissies uit 1909. Gerrit van Poelje schreef vanaf 1915 al veel artikelen in het weekblad van de Nederlandse Bond van Gemeente-ambtenaren (zie Van Poelje, 1924).
- 5 In 1907 werd Floor Wibaut ook raadslid van de gemeente Amsterdam. In 1914 schreef hij voor de SDAP een pamflet over de sociale taak van de gemeente, maar Wibaut zag, welk een vooraanstaand gemeentebestuurder hij ook was, desondanks maar een beperkte betekenis voor de gemeentepolitiek weggelegd (Derksen, 1988; 1992: 89). Door het voeren van welke gemeentepolitiek dan ook zou het socialisme niet kunnen worden verwezenlijkt. Voor hun overstap naar de SDAP (ze kenden elkaar al uit Middelburg) behoorden Wibaut en Tak tot de radicaal-liberalen, van wie het denken sterk is beïnvloed door de ideeën van de schrijver Multatuli (Eduard Douwes Dekker). Zie de biografie 'Wibaut de machtige' van Herman de Liagre Böhl uit 2013.
- 6 Behalve in het blad *Gemeentebestuur* schreven vroege bestuurswetenschappers ook in specialistische bladen als het *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw*, in 1920 gestart door de in Rotterdam geboren stedenbouwkundige en jurist Dirk Hudig, directeur van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIROV).
- 7 Jacob Herman van Zanten stierf in 1944 in het concentratiekamp Bergen-Belsen. De mr. dr. J.H. van Zanten-stichting tot bevordering van onderwijs en onderzoek in de demografie is nu verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Rik Reussing

herindeling ('vereniging van gemeenten') met het onderscheid tussen de bestuurlijke gemeente en de gemeenschap. In de tweede plaats is het jaar 1921 van belang omdat Van Poelje in dat jaar ook een inleiding schrijft over het bestuur en beheer van de gemeente, met o.a. een vroeg pleidooi voor de verkiezing van wethouders van buiten de raad (Van Poelje, 1921b: 41-42). Het is het eerste in een serie van drie. Deel 2 (1922) gaat over het recht, deel 3 (1923) gaat over binnenlandse en buitenlandse literatuur. Het doel van deze trilogie was de studie van de Nederlandse gemeente te ondersteunen en aan te moedigen.

Gerrit van Poelje ziet in *Joop van der Grinten* (gemeentesecretaris in Nijmegen, later hoogleraar aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen) zijn belangrijkste bondgenoot, al zijn diens opvattingen een stuk gematigder.⁸ Dat blijkt ook uit zijn artikel in *Gemeentebestuur* uit 1922, waarin Van der Grinten de nadruk legt op de geest tegenover de letter van de Gemeentewet. Dat jaar vindt ook de oprichting plaats van de Stichting Onderwijs in de Bestuurswetenschappen, die zich o.a. heeft beijverd voor een leerstoel in de bestuurswetenschappen en hierover besprekingen voerde met Amsterdam en Rotterdam. In 1924 vindt in het Stedelijk Museum in Amsterdam onder voorzitterschap van Floor Wibaut een congres plaats waarop de Internationale Stedenbond (IULA) nieuw leven wordt ingeblazen op initiatief van Wibaut.⁹ Hij wordt zelf voorzitter van de IULA, de Belgische senator *Emile Vinck* directeur. Een interessante activiteit van IULA is een vergelijkende studie 'Local government in many lands' (1926), waaraan uiteraard Gerrit van Poelje zijn medewerking verleende voor Nederland en Emile Vinck voor België (Couperus, 2009: 130-135).

Enkele dagen later vindt (eveneens in het Stedelijk Museum te Amsterdam) het International Stedebouwkundig Congres plaats (Kaal, 2008: 91; Kocken, 1972). Daar wordt onder meer gesproken over de gewestelijke plannen die mogelijk werden door een wijziging van de Woningwet in 1921. Naast de rechtswetenschap wordt de stedenbouwkunde in deze periode een belangrijke benadering bij de bestudering van het (inter)gemeentelijk bestuur. Dat blijkt ook uit het proefschrift van *Martinus Roegholt* uit 1925. Daarvoor had hij genoeg tijd na zijn eervol ontslag met een wachtgeldregeling in 1923 in Amsterdam na een arbeidsrechtelijk conflict als directeur handelsinrichtingen (Couperus, 2009: 166-169). Dat

- 8 Behalve Joop van der Grinten hadden volgens Van Poelje ook Johan Boasson (als Haags ambtenaar) en Carl Romme (als nog jong Amsterdams raadslid) het even goed of beter kunnen doen dan hijzelf (Van Poelje, 1963: 14).
- 9 Het eerste congres van de Internationale Stedenbond (IULA) vond plaats in 1913 in Gent (België), in hetzelfde jaar organiseerde Gent de wereldtentoonstelling. In 1910 werd in Brussel in de marge van de wereldtentoonstelling het eerste internationale congres voor de administratieve wetenschappen gehouden, met een prominente plaats voor lokale bestuurskwesties. Door de Eerste Wereldoorlog werden de meeste contacten die in Brussel en Gent waren gelegd, abrupt verbroken (zie Couperus, 2009: 127-130). Op het congres in Brussel presenteerde Gijsbert Bruins (op dat moment nog werkzaam op de provinciale griffie van Zuid-Holland) een rapport over de gemeentelijke autonomie in Nederland (ook opgenomen in Van Poelje, 1923: 79-109). Bruins was in 1913 de eerste hoogleraar (in de monetaire economie) en rector magnificus van de Economische Hogeschool Rotterdam.

proefschrift vormt een (zeer vroeg) pleidooi voor de invoering van het stads-gewest, waarin hij ook kritisch reageert op het preadvies van Van Poelje voor het Stedebouwkundig congres over hetzelfde onderwerp. Kern van het meningsverschil was dat Roegholt vond dat het gewestelijke uitbreidingsplan door het gewest alleen moest worden uitgevoerd en Van Poelje vond dat het gewest het ook moest opstellen (Kocken, 1972: 35-36). In dat jaar houdt Wibaut zijn befaamde Morgenrede bij het 650-jarig bestaan van Amsterdam in het Paleis op de Dam, over 'de stad van morgen' en 'het bestuur van morgen' (Wibaut, 1936; Borrie, 1987: 209-210).

De ontwikkeling van de bestuurswetenschappen in Nederland staat niet los van die in het buitenland. De efficiency-beweging uit de Verenigde Staten (Scientific Management) slaat naar Nederland over via het Bezuinigings-Efficiency Congres in 1923, wat in 1925 leidt tot de oprichting van het NIVE (Nederlands Instituut voor Efficiency), dat veel voor de ontwikkeling van de bestuurskunde heeft betekend (Korsten, 1993: 41-42). Voorzitter van de congrescommissie in 1923 was *Johannes Volmer* (hoogleraar in Delft en Rotterdam, nestor van de Nederlandse bedrijfskunde), een van de leden was *Jan Goudriaan*, die wordt beschouwd als de grondlegger van de moderne bedrijfskunde in Nederland en later president-directeur was van de Nederlandse Spoorwegen. Gerrit van Poelje zelf was deelnemer aan het congres, evenals de latere KVP-voorman *Carl Romme*. We zagen al dat Floor Wibaut optrad als een van de twee voorzitters.

3 Het tweede leven: een buitengewone leerstoel in Rotterdam

In het streven naar efficiency zien we reeds de opkomst van de bedrijfskunde als derde belangrijke benadering binnen de bestuurswetenschappen. Daarvoor is 1928 een sleuteljaar. In dat jaar ontvangt *Floor Wibaut* een eredoctoraat in de Handelswetenschappen aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam voor zijn economische werk. In dat jaar wordt ook de eerste leerstoel Bestuurswetenschap aan de Economische Hogeschool Rotterdam opgericht bij de staatkundig-economische richting.¹⁰ In zijn oratie zet *Gerrit van Poelje* de gemeente Rotterdam en de staat der Nederlanden neer als bedrijven (bijzondere, goed bestuurd ondernemingen), die moeten voldoen aan redelijke, door wetenschap en praktijk erkende beginselen.

In 1928 verschijnt aan de Rijksuniversiteit Leiden eveneens een (rechts)vergelijkende studie van *Benjamin Kolff* over autonoom havenbestuur in Rotterdam. Over dit onderwerp verschijnen in 1931 en 1932 ook twee belangrijke rapporten van twee commissies, de commissie-Droogleever Fortuyn en de commissie-Plate, die (overigens tevergeefs) respectievelijk een havengewest en een havenschap voor-

10 Bij de totstandkoming van deze leerstoel speelde de hoogleraar staats-, administratief en arbeidsrecht aan de Economische Hogeschool in Rotterdam Carl de Vries een centrale rol (zie Raadschelders, 1998). In 1931 publiceert hij met Gerrit van Poelje een verzameling van historische bronnen van het gemeenterecht van Thorbecke.

Rik Reussing

stellen (Kocken, 1972). De toekomst van het havenbestuur komt ook aan de orde in het proefschrift over nieuwe vormen van decentralisatie van *Joris in 't Veld* (Rijksuniversiteit Leiden) uit 1929. Later werd hij o.a. buitengewoon hoogleraar bestuurswetenschappen bij het ISS in Den Haag en hoogleraar in Leiden. Een belangrijk boek uit 1931 van Gerrit van Poelje is *Osmose: over het elkaar doordringen van de beginselen van openbaar bestuur en particulier beheer*. In 1934 houdt *Adriaan Koelma*, die in 1933 is benoemd als lector op de leerstoel van de in dat jaar naar het Ministerie van Onderwijs vertrokken Gerrit van Poelje, zijn openbare les. In die openbare les constateert hij onder meer dat de invloed van het Rijk groter wordt ten koste van die van de gemeente. Ook in 1934 promoveert *Frans van der Ven*¹¹ in Rotterdam bij Carl de Vries cum laude op een proefschrift over de idee (vanuit het corporatistische uitgangspunt van de volksgemeenschap) van de gemeentelijke zelfstandigheid. In 1935 verdedigt de latere minister-president en 'onderkoning' van Nederland *Louis Beel* in Nijmegen een juridisch proefschrift over autonomie en medebewind. Van 1949 tot 1951 was hij daar ook bijzonder hoogleraar bestuursrecht en bestuurskunde (Hoogenboezem, 2006).

In 1939 verschijnt de dissertatie over gemeentebedrijven van de latere buitengewoon hoogleraar in de bestuurswetenschap in Rotterdam *David Simons*.¹² Het verschijnt als deel 5 in de reeks 'Hand- en leerboek der Bestuurswetenschappen'. Deze reeks staat onder redactie van Gerrit van Poelje. In 1939 vindt ook in Den Haag de oprichting plaats van het Instituut voor Bestuurswetenschappen (IBW) van de VNG. In 1940 schrijft de voorzitter van de Raad van Advies van het IBW (*Joachimus Fockema Andreae*) een korte verkenning van het arbeidsveld van dit instituut voor zover het de gemeenten betreft. In 1942 verschijnt een uitgebreid overzicht over het bestuur van de gemeente onder redactie van VNG-directeur *Nicholas Arkema*, met de medewerking van o.a. *Pieter Bakker Schut* en *Hermine Revers*. Tekenend voor de lastige positie van de VNG en de gemeenten in oorlogstijd is dat dit overzicht ook de regelgeving van de Duitse bezetter bevat, o.a. de maatregelen tegen Joodse Nederlanders (Arkema e.a., 1942: 142). Eveneens in 1942 publiceert Van Poelje, mede op basis van eerder verschenen artikelen in Hartmans Tijdschrift voor administratief recht, de eerste algemene inleiding tot de bestuurskunde in Nederland. Het is deel 6 in de serie 'Hand- en leerboek der bestuurswetenschappen'. In 1953 volgt een tweede druk, in 1964 een derde druk.

- 11 Frans van der Ven (1907-1999) werd in 1938 lector aan de Tilburgse Hogeschool met een leeropdracht op het gebied van de sociale wetgeving, als opvolger van Carl Romme, en in 1945 gewoon hoogleraar in Tilburg. Onder het pseudoniem Frank Valkenier schreef hij gedichten en bracht hij een groot aantal gedichtbundels uit. Ook was hij mede-oprichter in 1935 van het (na de oorlog in opspraak gekomen) sociaal-culturele tijdschrift *Brabantia Nostra*.
- 12 Over dit onderwerp publiceerde Wibaut overigens al eerder in 1926 (brochure Gemeentebestuur). Bij de opvattingen van Wibaut werden in een bespreking in *De Gemeente* kritische kanttekeningen geplaatst door Willem Drees, die vond dat voor gemeentelijke investeringen geld geleend *mag* worden, maar niet dat het geleend *moet* worden (Borrie, 1987: 159). In 1926 schrijft Wibaut een artikel in *Gemeentebestuur* over bestuur door de raad of ambtenaren. Als niet-gekozen deskundigen zag hij ambtenaren als adviseurs, niet als bestuurders (Borrie, 1987: 188). Overigens kreeg ook Willem Drees in 1948 (maar dan in Rotterdam) een eredoctoraat voor zijn economische werk.

Deze eerste algemene inleiding in de bestuurswetenschappen is tevens een teken voor het verbreden van de kijk op het openbaar bestuur van de bedrijfskunde (public management) naar de bestuurskunde (public administration). Dat blijkt uit de inzichten in het boek van *Albert Winsemius* uit 1945 over de opbouw van het bestuursapparaat, die daarbij naar de *Papers of the Science of Administration* van Gulick en Urwick uit 1937 verwijst (zie Korsten, 1993: 143). Op dat moment is een einde gekomen aan een roerige periode in de Nederlandse geschiedenis: de Tweede Wereldoorlog van de bezetting (1940) tot de bevrijding (1945).

4 Het derde leven: een eigen tijdschrift voor de bestuurswetenschappen

De periode na de oorlog kenmerkt zich door de wederopbouw met een planmatige aanpak, in de tijd dat de ruimtelijke ordening zich losmaakt uit de volkshuisvesting. Naast stedenbouwkunde wordt de planologie een belangrijke afzonderlijke discipline. Die discipline is net als de sociale geografie voortgekomen uit de vooroorlogse traditie van de sociografie (aan de Universiteit van Amsterdam gestart door Sebald Steinmetz en diens leerling Nicolaas ter Veen, bij hem ook in 1925 gepromoveerd op een baanbrekende studie over de kolonisatie van de Haarlemmermeerpolder).¹³ Een goed voorbeeld van de wederopbouw is het boek van *Alexander Bos* e.a. (1946) over de toekomst van de verwoeste stad Rotterdam. Hij was ook een aanhanger van de wijkgedachte, waarover *Wim Geyl* in 1947 een artikel publiceerde in het in 1946 mede door Gerrit van Poelje opgerichte tijdschrift *Bestuurswetenschappen* (zie het redactioneel en Raadschelders, 1996). Er is een apart ministerie opgericht dat zich bezighoudt met de wederopbouw. Naast een Centraal Planbureau voor de economische planning, onder leiding van *Jan Tinbergen*, wordt ook een Ruimtelijk Planbureau (onder leiding van *Frits Bakker Schut*, de zoon van Pieter Bakker Schut) opgericht, al komt er niet het door hen bepleite nationale plan. In 1946 houdt *Adriaan Koelma* zijn oratie als leerstoelhouder in Rotterdam, maar hij houdt dat (door de gevolgen van zijn ervaringen in de oorlog) slechts twee jaar vol. In 1948 wordt hij opgevolgd door *David Simons* met een oratie over bestuur en bestuurden.

De proeftuin bij uitstek voor de naoorlogse planning was de kolonisatie (inclusief een streng selectiebeleid voor haar bewoners) van de tijdens de oorlog in 1942 drooggelegde Noordoostpolder. *Sjoerd Groenman* (in 1947 gepromoveerd bij Nicolaas ter Veen op een sociografische studie in de gemeente Staphorst) was hierbij betrokken als onderzoeker bij de Directie van de Dienst Zuiderzeewerken. Hij

13 Zie voor een overzicht van de bijdrage van de sociale geografie en planologie aan de kennis van het openbaar bestuur de reader van drs. Adriaan Bours, de eerste directeur van het SGBO, en dr. Jan Lambooy uit 1970. Zij zien Adriaan de Vooy, Willem Steigenga, Chris van Paassen, Gerrit Jan van den Berg, Piet Kouwe en Gerrit Wissink als de grondleggers in Nederland. Deze disciplines vormden een belangrijke stimulans voor de discussie over gewestvorming. Latere bestuurswetenschappers met belangstelling voor planologie zijn o.a. Wim Derksen, Hans van der Cammen, Nico Nelissen, Tejo Spit, Ko de Ridder (hij promoveerde in 1990 in Groningen op een onderzoek naar toezicht in de ruimtelijke ordening), Henri Goverde en Peter Driessen.

Rik Reussing

schreef hierover in 1953 ook een sociografische monografie.¹⁴ Groenman had bij de samenstelling van de bevolking van de Noordoostpolder een ‘ideale gemeenschap’ voor ogen door toekomstige bewoners te selecteren op hun verschillende kwaliteiten, ongeacht hun afkomst en levensbeschouwing (Gort & Van Oostrom, 1987: 16; Van der Wal, 2007: 17). Het ging de moderne, naoorlogse planners om een nieuwe ‘maakbare’ samenleving waarin niet alleen het landschap langs de meetlat werd gelegd, maar ook de toekomstige bewoners (Vriend, 2013). Discussie was er over het aantal gemeenten. Het wetsvoorstel van de regering uit 1958 ging, mede op basis van de religieuze verschillen, uit van vier gemeenten (Van der Top, 1960: 166-167). Hierop kwam kritiek van de Leidse jurist *Carel Polak* (ook belangrijk als copromotor van Henk Brasz in 1960 en promotor van Anne Lee-mans in 1967), de latere minister van Justitie in het kabinet-De Jong (1967-1971). Uiteindelijk kwam in 1962 één gemeente met de naam Noordoostpolder tot stand. De nieuwe gemeente werd voorlopig ingedeeld bij de provincie Overijssel, tot de gemeente in 1986 onderdeel werd van de nieuwe (twaalfde) polderprovincie Flevoland. Bij dat aantal zou het ook blijven door het stranden van de plannen tot het instellen van stadsprovincies (door referenda in Rotterdam en Amsterdam) in de jaren negentig.

Het in 1947 verschenen rapport van de commissie-Koelma met het voorstel tot de invoering van districten ontvangt weinig enthousiasme uit angst voor een vierde bestuurslaag (zie ook het redactioneel). In plaats daarvan wordt in 1950 de Wet Gemeenschappelijke Regelingen (WGR) ingevoerd. In 1955 wordt Joris in 't Veld buitengewoon hoogleraar bestuurswetenschappen aan het Institute for Social Studies in Den Haag, dat zich vooral richt op studenten uit ontwikkelingslanden. In 1957 kreeg hij ook een aanstelling als hoogleraar in Leiden, hij bleef dat tot 1965.¹⁵ In 1957 volgt *Antonie Kleijn* (hij was ook burgemeester van Mep-pel) David Simons op als buitengewoon hoogleraar in Rotterdam met een oratie over de kunst van het besturen. In 1974 schrijft hij nog een boek over de irrationele achterkant van het openbaar bestuur.

De generatie moderne sociologen richt in 1953 de *Sociologische Gids* op als antwoord op het oude *Mens en Maatschappij*, dat in 1925 is opgericht door de oude generatie van sociografen. Een exponent van deze nieuwe generatie is *Jacques van Doorn*, die in 1955 een kritisch artikel schrijft over de wijkgedachte. Van Doorn is (via zijn proefschrift uit 1956) ook de grondlegger van de organisatiesociologie in

- 14 Groenman sloot aan bij de theoretische inzichten over de kolonisatiepolitiek van Nicolaas ter Veen (zie Ter Veen, 1925, 1941) en de praktische ervaringen met de kolonisatie van de Wieringermeerpolder. In de jaren veertig was Ter Veen ook betrokken bij de discussie over gemeentelijke herindeling in de provincie Noord-Holland en de Zaanstreek in het bijzonder (Van der Top, 1960: 3-5) en schreef hij over maatschappelijke zorg en sociale planmatigheid.
- 15 Zijn zoon Jan in 't Veld was in Nederland een pionier in de toepassing van de systeemtheorie in de bedrijfskunde, diens vrouw Henny in 't Veld-Langeveld werkte vanaf 1950 als sociologe bij het ISONEVO onder Jacques van Doorn en hield zich later als hoogleraar in Rotterdam en lid van de WRR o.a. bezig met beleidsevaluatie en emancipatievraagstukken.

Nederland.¹⁶ In die tijd hebben twee sociografen de overstap gemaakt naar de sociologie en een belangrijke rol gespeeld bij de verdere ontwikkeling van de bestuurswetenschappen: *Jakob Kruijt* (promotor van Aris van Braam) en *Sjoerd Groenman* (promotor van Gerrit van der Top en Henk Brasz). Kruijt¹⁷ schrijft in 1955 een kritisch artikel over de vermeende voordelen van de traditionele gemeenschap tegenover de moderne maatschappij (Gesellschaft). Dat artikel is een uiting van de hoogtijdagen van het modernisme. Naast de economische en de ruimtelijke planning van de wederopbouw wordt in de jaren vijftig de sociale planning steeds belangrijker, mede onder invloed van de sociologen (Gastelaars, 1985: 185-232; Duyvendak, 1999: 45-58). Een voorbeeld is de sociale planning ten aanzien van de ontwikkelingsgebieden in Nederland van het nieuwe Ministerie van Maatschappelijk Werk, dat is opgericht in 1952. Tot 1956 is *Frans van Thiel* (de latere Kamervoorzitter) hier minister, vanaf 1956 is dat *Marga Klompé* (de eerste vrouwelijke minister).

In 1956 houdt *Sjoerd Groenman* zijn oratie te Leiden over 'uitdijende werelden' (waaronder de wereld van de gemeente) en verschijnt zijn artikel over de gemeente als 'veld' en 'rayon', waarin hij een theoretisch fundament legt voor het onderscheid tussen de bestuurlijke gemeente en de gemeente als gemeenschap, dat eerder (in 1921) door Gerrit van Poelje is gemaakt (zie Brasz, 1974: 117).¹⁸ In 1957 promoveert *Aris van Braam* in Utrecht op het proefschrift 'Ambtenaren en bureaucratie in Nederland', dat algemeen als de eerste klassieke empirische Nederlandse bestuurskundige studie wordt gezien (Rutgers, 2004: 106; Nelissen e.a., 2004: 126-127). Van Braam is evenals zijn promotor Jakob Kruijt afkomstig

- 16 Deze traditie wordt voortgezet door Cor Lammers (1963), die zich vooral op de vergelijkende organisatiesociologie heeft toegelegd, Hans Bekke (1976) die onderzoek deed naar organisatieontwikkeling, Cas Vroom (1980) naar de bureaucratie als veelzijdig instrument van de macht, Arnold Godfroy (1981) naar netwerken van organisaties, Theo van der Krogt (1981) naar professionalisering en collectieve macht, Paul Frissen (1987) naar bureaucratistische cultuur en informatisering, en Marcel Veenswijk (1996) naar de departementale organisatiecultuur. Een aparte vermelding verdient nog het organisatiekundige werk van Kas Kastelein op het gebied van modulair organiseren (1985).
- 17 Kruijt (zelf in 1933 bij Steinmetz gepromoveerd op een klassieke studie over onkerkelijkheid in Nederland) stond onder sterke invloed van de religieus-socialist en mede-oprichter van de PvdA Willem Banning. Die doopte hem niet alleen als volwassene, maar liet hem ook kennismaken met de sociologie van Max Weber (Groenman e.a., 1968: 2). Als promovendus van Kruijt speelde Van Braam op zijn beurt een grote rol bij de introductie van de sociologische theorie over gezag en bureaucratie van Max Weber in Nederland.
- 18 In dit artikel uit 1956 (anderen noemen 1957, maar wij volgen de datering van Henk Brasz) presenteert Groenman in een notendop al de bouwstenen (Groenman was niet voor niets een gerenommeerd vrijmetselaar) van de analyse van de relatie tussen schaal en democratie van de politoloog Robert Dahl en de statisticus Edward Tufte in hun 'Size and democracy' uit 1973. Tufte ontving op 25 november 2016 een eredoctoraat aan de Universiteit Twente.

Rik Reussing

uit de Zaanstreek en oorspronkelijk in Amsterdam opgeleid als sociograaf.¹⁹ In 1966 wordt hij hoogleraar bestuurssociologie in Rotterdam, in 1972 hoogleraar bestuurskunde in Leiden (oratie in 1973). In Leiden kreeg de socioloog Aris van Braam de voorkeur boven de politicoloog *Jan Kooiman* (zie Daalder, 1984). In hetzelfde jaar (1957) promoveert *Johannes Bulthuis* ook in Utrecht op een klassieke en invloedrijke (o.a. voor het proefschrift van Dick Ruiter uit 1976) rechtswetenschappelijke studie over de samenwerking van gemeenten.

Bij Sjoerd Groenman (aan de Universiteit Leiden) promoveren in 1960 *Gerrit van der Top* en *Henk Brasz* op een sociologische studie over het gemeentebestuur. Henk Brasz was intussen in 1959 al benoemd tot wetenschappelijk hoofdamtenaar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Henk Brasz, Antonie Kleijn en Joris in 't Veld schrijven in 1962 de tweede Nederlandstalige inleiding in de bestuurswetenschap, een term die zij prefereren (want minder beperkt) boven de term bestuurskunde. Het proefschrift van *Piet Thoenes* uit 1962 (ook in Leiden, promotor is de socioloog *Frederik van Heek*) introduceert in de Nederlandse discussie de term 'verzorgingsstaat' en heeft een kritischer standpunt over de mogelijkheden van sociale planning dan bijvoorbeeld het proefschrift van Van Doorn uit 1956 (zie Gastelaars, 1985). Van Doorn en andere sociologen stonden nog sterk onder invloed van het 'planning for freedom' van Karl Mannheim.

In 1963 bepleit een commissie van het Centrum voor Staatkundige Vorming (KVP) onder leiding van *Sijward van Wijnbergen* (hoogleraar staats- en bestuursrecht in Nijmegen, die bekendstond als de 'rode baron') in de geest van Adriaan Koelma en Gerrit van Poelje de invoering van districten. Het rapport is kritisch over het wetsvoorstel voor het gewest (openbaar lichaam) Rijnmond, dat tussen 1964 en 1986 heeft gefunctioneerd. In hetzelfde jaar blikt Van Poelje terug op een periode van 50 jaar sinds het verschijnen van zijn proefschrift. Het is de afsluiting van een periode waarin de juridische benadering dominant was, ook al werd die steeds aangevuld met andere relevante benaderingen. Vanaf 1964 zou de politicologie de dominante benadering worden binnen de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen.

5 Het vierde leven: de eerste gewone leerstoel in Amsterdam

Bij de overgang van de periode waarin de juridische benadering domineert naar de periode waarin de politicologie dominant is, speelt de Vrije Universiteit te Amsterdam een centrale rol. In 1964 wordt aan de Vrije Universiteit de eerste

19 Gastelaars (1985: 221) noemt abusievelijk Sjoerd Groenman als promotor van Van Braam. Dit misverstand komt vermoedelijk voort uit het feit dat Groenman zowel in Utrecht als in Leiden een aanstelling als hoogleraar had. Meer dan Kruijt had Groenman oog voor de traditionele gemeenschapsrelaties in een moderne samenleving. Niet voor niets noemt Henk Brasz (1974: 116) hem zowel bouwer van bestuurskunde als advocaat van kleine gemeenten. Groenman (1961) had oog voor de lokale democratie en schreef in dat kader over de bestuurskracht van kleinere gemeenten. In navolging van Groenman deden later o.a. Wim Derksen en Arno Korsten onderzoek naar bestuurskracht.

gewone leerstoel (Henk Brasz) in de bestuurskunde gevestigd bij de opleiding politicologie aan de Vrije Universiteit. Invloedrijk voor de verdere ontwikkeling van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen vanuit deze vakgroep bestuurskunde zijn naast *Henk Brasz* ook *Arthur Ringeling*, *Fred Fleurke* en *Ko de Ridder*. De vakgroep bestuurskunde had een moeizame verhouding met de vakgroep politicologie. Ze zaten ook in verschillende gebouwen in de buurt van het Vondelpark. Ook deze vakgroep was belangrijk voor de ontwikkeling van een specifieke benadering binnen de bestuurswetenschappen, namelijk de beleidswetenschap. De vakgroep hanteert een finale benadering, waarin politiek wordt opgevat als de studie van beleid (en macht). In zijn dissertatie uit 1964 verwijst *Andries Hoogerwerf* (sinds 1960 wetenschappelijk medewerker) naar een vroege definitie in deze termen van *Gijs Kuypers* (hoogleraar sinds 1960) in de 'Christelijke Encyclopedie' van 1961. In 1962 introduceert Hoogerwerf in een boekbespreking ook het wetenschappelijk waardenrelativisme (van Arnold Brecht) in Nederland. De vakgroep brengt nog twee andere invloedrijke beleidswetenschappers voort: *Henk van de Graaf* en *Rob Hoppe*. In 1964 wordt ook het onderzoeksbureau van de VNG opgericht, het SGBO, dat zich op het sociaal-geografisch en bestuurlijk onderzoek richt (in 2001 werd het zelfstandig, in 2007 is het overgenomen door BMC).

De eerste jaargang (1965/66) van het tijdschrift van de Nederlandse politicologen *Acta Politica* bevat o.a. bijdragen van *Henk Brasz*, *Gijs Kuypers*, *Andries Hoogerwerf* en *Gerard Scholten*. Brasz schrijft een artikel over het onderscheid tussen wetenschappelijk onderzoek en bestuurlijk onderzoek en de inbedding van dat onderzoek in de politicologie.²⁰ Ook bepleit hij interuniversitaire samenwerking. Henk Brasz en *Lammert de Jong* publiceren in 1968 een boek in het kader van het onderzoek bestuur-bestuurden dat verschillende andere publicaties en proefschriften oplevert. Het sluitstuk is de dissertatie uit 1982 van *Fred Fleurke* (in 1988 opvolger van Henk Brasz aan de VU) over de toegankelijkheid van het bestuur. De invloed van sociologen blijft overigens ook in deze periode groot. *Joop Ellemers* (ook gepromoveerd bij Groenman) houdt in 1968 in Groningen zijn oratie over machtsonderzoek. Op zijn beurt is hij de promotor van *Geert Braam* (1973) en *Wim Derksen* (1980). Derksen schrijft zelf in 1985 over lokaal machtsonderzoek.²¹ Andere relevante dissertaties zijn o.a. van *Anne Leemans* (1967),

20 Naast het empirisch onderzoek had Henk Brasz (die zijn werkzame leven ooit is begonnen als evangelist en gemeenteambtenaar) veel belangstelling voor discursief onderzoek. Vanuit die belangstelling ontwikkelde hij een eigen bestuurskundige methode in de vorm van de praxeologische tafel (Brasz, 1976; 1986). Sinds 2004 is de VB-scriptieprijs naar hem vernoemd en wordt deze jaarlijks uitgereikt als de H.A. Brasz-scriptieprijs.

21 Aan het machts- en invloedsonderzoek is een impuls gegeven door onderzoeken aan de Universiteit van Amsterdam (Graven naar macht, 1975) en de Vrije Universiteit (Haagse machten, 1980). Andere voorbeelden zijn de dissertaties van Henk van Goor (1988, die in Groningen promoveert bij Joop Ellemers en Geert Braam), Leo Huberts (1988), Don Westerheijden (1988) en Klaartje Peters (1999). Zie voor een overzicht Huberts & Kleinnijenhuis (1994).

Rik Reussing

*Gerard Scholten*²² (1968), *Jan Kooiman* (1970), *Nico Nelissen* (1970), *Kees Schuyt* (1972), *Bram Peper* (1972), *Pieter van Daalen* (1973), *Leo Klinkers* (1974), *Douwe van Houten* (1974), *Bert Felling* (1974), *Rinus van Schendelen* (1975) en *Ig Snellen* (1975).

Anne Leemans bekleedt de tweede gewone leerstoel in de bestuurskunde aan de Universiteit van Amsterdam. Naast zijn oratie schrijft hij in 1970 ook een rapport over bestuurs Hervorming voor de IULA. Nieuwe thema's over de politieke kant van het openbaar bestuur, die aansluiten bij de beweging van de 'new public administration' in de Verenigde Staten, zijn in te vinden in het boek van *René Crinle de Roy* uit 1971 (een bewerking van zijn Utrechtse oratie uit 1969) over het ambtelijk apparaat als 'vierde macht', in de oratie van *Gerard Scholten* uit 1972 te Rotterdam over de relatie tussen politiek en bestuur, de oratie van *Michiel Scheltema* in Groningen uit 1974 over zelfstandige bestuursorganen, en de publicatie (met name het artikel van *Uri Rosenthal*) uit 1974 over politisering van het bestuur, thema van het oprichtingscongres (december 1973) van de Vereniging voor Bestuurskunde (VB). De eerste voorzitter van de VB is Anne Leemans, voorzitter van de congrescommissie was *Jan Kooiman*.²³ De VB komt voort uit de Contactgroep Openbaar Bestuur van het SISWO (De Jong & Steur, 2008: 11), in 1970 gestart op initiatief van *Henk van Ruller* (in 1972 aan de VU gepromoveerd bij Henk Brasz op de agglomeratieproblematiek) en *Ton van der Eyden* (in 1980 aan de UvA gepromoveerd bij Anne Leemans op een proefschrift over overheidskunde en overheids wetenschap in de geest van Niklas Luhmann).

Kort na zijn benoeming tot lector politicologie aan de Vrije Universiteit (1968) wordt Hoogerwerf in 1969 hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij manifesteert zich er zowel op het gebied van de politicologie (een jaar voor Gijs Kuypers publiceert hij een eigen inleiding in de politicologie) als van de beleidswetenschap (als redacteur van het tweeluik 'Beleid belicht'). Verder is van belang de oprichting in 1974 van het tijdschrift *Beleid en Maatschappij*, dat naast gedocumenteerde analyse aandacht besteedt aan wetenschappelijk verantwoorde kritiek op het beleid bij de overheid en bij de particuliere sector.²⁴ In deze periode neemt het bestuursonderzoek een hoge vlucht bij het IBW, het SGBO en de universiteiten (zie het proefschrift van *Jaap Breunese* bij Henk Brasz uit 1976) en

- 22 De politicoloog Gerard Scholten promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam bij de jurist Guus Belinfante, de politicoloog Hans Daudt was coreferent. Hij werd als hoogleraar bestuurskunde aan die universiteit gepasseerd ten gunste van de jurist Anne Leemans (Daalder, 1984). Later werd hij wel hoogleraar bestuurswetenschap in Rotterdam.
- 23 Voor de komst van Van Braam naar Leiden heeft de politicoloog Hans Daalder daar een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van de bestuurskunde, o.a. als promotor van Jan Kooiman (1970) en van Ben Hoetjes (1977). In december 1973 hield hij ook een heldere nabeschuiving over het thema van het eerste VB-congres. Jan Kooiman houdt in 1976 zijn oratie als hoogleraar publiek management in Rotterdam over de besturing door de overheid.
- 24 Vanuit *Beleid en Maatschappij* verschijnen invloedrijke bundels over de ontwikkelingen in de samenleving en het openbaar bestuur, bijvoorbeeld 'De stagnerende verzorgingsstaat' (1978) onder redactie van Van Doorn en Schuyt, met o.a. bijdragen van de socioloog Bram Peper, de econoom Arnold Heertje en de politicoloog Hans Daudt.

komen thema's op als de stadsvernieuwing en de bestuurlijke reorganisatie (voorstel voor gewesten in 1971 en voor provincies nieuwe stijl in 1976).

6 Het vijfde leven: de eerste reguliere opleiding bestuurskunde in Twente

In 1976 start de eerste voltijdse bestuurskunde-opleiding in Twente na voorbereidend werk van *Philip Idenburg*, *Henk Brasz* en *Marten Oosting*, die zelf elders in de bestuurskunde actief blijven.²⁵ De 'Twentse formule' (Hoogerwerf, 1988) kent geen afzonderlijke leerstoel bestuurskunde, wel twee keer vier (algemene en bijzondere) leerstoelen voor de disciplines recht, economie, sociologie en politicologie. De hoogleraren van het eerste uur met de meeste invloed zijn *Andries Hoogerwerf* (beleidsprocessen), *Geert Braam* (algemene sociologie), *Chris Menting* (organisatiesociologie), *Dick Ruiter* (bestuursrecht), *Peter Boorsma* (openbare financiën) en *Jacques Thomassen* (politicologie). De kernleerstoel is beleidsprocessen van Hoogerwerf (zie diens oratie uit 1977). Hij is tevens eindredacteur van twee belangrijke handboeken met meerdere drukken: 'Overheidsbeleid' (1978) en 'Beleidsevaluatie' (1984). Ook start Hoogerwerf een systematisch onderzoeksprogramma dat veel relevante proefschriften oplevert, zoals van *Frans van Vught* (1982) over experimentele beleidsplanning, *Hans Maarse* (1983) over beleidsuitvoering en beleidseffecten, *Hans Bressers* (1983) over de beleidseffectiviteit, *Michiel Herweijer* (1985) over de beleidsevaluatie, *Igno Pröpper* (1989) over argumentatie en machtsuitoefening in onderzoek en beleid, *Frans van der Doelen* (1989) en *Pieter-Jan Klok* (1991) over de beleidsinstrumenten, *Maarten Arentsen* (1991) over de beleidsorganisatie en de beleidsuitvoering, en *Oscar van Heffen* (1993) over het beleidsontwerp en de beleidsomgeving.²⁶ Naast de beide dissertaties van *Henk van de Graaf* en *Rob Hoppe* in 1983 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam zijn het Leidse proefschrift van *Frans Leeuw* (1983) over beleidstheorieën, het Nijmeegse proefschrift van de hand van *Henry Potman* (1989) over beleidsacceptatie en de Groningse proefschriften van *Rob van de Peppel* (1995) over de beleidsinstrumenten in het milieubeleid en *Heinrich Winter* (1996) over de evaluatie van wetgeving in dit opzicht relevant.

De Rotterdamse politicologen *Uri Rosenthal*, *Rinus van Schendelen* en *Gerard Scholten* schrijven in 1977 een nieuwe, moderne inleiding in de bestuurskunde, die met wisselende auteurs veel herdrukken kent. Hun politicologische achtergrond uit zich onder meer in de toepassing van de systeembenadering (zie hiervoor ook het proefschrift van *Gé Noordzij* uit 1977). Vanaf 1982 nam *Arthur Ringeling* de plaats

- 25 Op 29 november 1996 kreeg mr. drs. Marten Oosting een eredoctoraat van de Universiteit Twente vanwege zijn betekenis voor de bestuurskunde in het algemeen en de faculteit bestuurskunde van de Universiteit Twente in het bijzonder. Een dag eerder promoveerde de eerste auteur van dit essay op een proefschrift over politiek-ambtelijke betrekkingen.
- 26 In de periode tussen het afscheid van Andries Hoogerwerf en de komst van Rob Hoppe naar Twente (1993-1998) delen Frans van Vught en Hans Bressers de leerstoel beleidsprocessen. Ze waren ook directeur van onderzoeksinstituten aan de UT op het gebied van respectievelijk hoger onderwijsbeleid (CHEPS) en milieubeleid (CSTM).

Rik Reussing

in van Gerard Scholten.²⁷ Naast de beleidswetenschap wordt in die periode de nieuwe politieke economie (public choice) populair. In Nederland is de tweede editie uit 1978 van de inleiding van *Hans van den Doel* (hij was eerst hoogleraar politicologie in Nijmegen, met een leeropdracht bestuurskunde, en later hoogleraar economie in Amsterdam) invloedrijk. Belangrijke dissertaties vanuit deze benadering zijn van *Theo Toonen* (1987), *Bas Denters* (1987), *Hans van Mierlo* (1989), *Jos de Beus* (1989), *Bernard Steunenbergh* (1989, later werd hij hoogleraar institutionele bestuurskunde in Leiden) en *Kees Aarts* (1990). In 1978 wordt in Nijmegen *Roel in 't Veld* (in 1975 in Leiden gepromoveerd op het gebied van de public choice) benoemd als opvolger van Hans van den Doel. Hij timmert daar vooral aan de weg op het gebied van de moderne planningstheorie. In deze tijd werken ook *Arno Korsten*,²⁸ *Walter Kickert*, *Herman Aquina*, *Jan Karel Gevers*, *Nico Baakman* en *Ig Snellen* in Nijmegen. Ook elders, door *Herman van Gunsteren* (hoogleraar politieke theorie te Leiden) in 'The quest for control' uit 1976, *Andreas Faludi* en *Hans Mastop* (later werd hij hoogleraar planologie in Nijmegen) in Amsterdam, *Anton Kreukels*, *Piet Glasbergen* en *Jan Simonis* in Utrecht, wordt veel gedaan aan nieuwe benaderingen van planning (als alternatief voor orthodoxe planning).

In 1981 gaat *Arthur Ringeling* van Nijmegen (waar hij in 1978 promoveerde bij Kees Schuyt en Sijward van Wijnbergen op de beleidsvrijheid van ambtenaren) naar Rotterdam om met anderen de tweede reguliere opleiding in de bestuurskunde op te zetten in samenwerking met Leiden (Delft was intussen afgefallen). De opleiding gaat in 1984 van start, maar valt in 1990 uiteen in twee opleidingen. Een belangrijk aandachtsveld in Rotterdam (dat meer op de politicologie en de economie was georiënteerd) zijn de beleidsinstrumenten (zie o.a. de oratie van Ringeling uit 1983) en de beleidsnetwerken. Een belangrijke bijdrage uit Leiden (meer juridisch en sociologisch georiënteerd) komt van de interfacultaire werkgroep over sturingsvraagstukken. De bundel 'Het schip van staat' uit 1985 bevat bijdragen van o.a. *Willem Witteveen*, *Herman van Gunsteren*, *Mark Bovens*, *Kees Schuyt*²⁹ en *Wim Derksen* (naast een aantal Leidse politicologen als *Hans Daalder* en *Rudy Andeweg*). In Leiden is intussen *Uri Rosenthal* benoemd tot de opvolger

27 Ook over het lokaal bestuur (Derksen & Korsten, 1985; Derksen & Schaap, 2010), de lokale democratie (Denters & Geurts, 1998) en de lokale politiek (Boogers, 2007, 2010) verschijnen diverse inleidingen en overzichtsstudies.

28 Arno Korsten promoveerde in 1979 op een spraakmakend proefschrift over het inspraakverschijnsel. Voor zijn onderzoek ontving hij 1977 met Jan Kropman de eerste G.A. van Poelje-prijs voor de beste bestuurswetenschappelijke publicatie. In 1988 sprak hij aan de Open Universiteit te Heerlen zijn oratie uit over acht verschillende bestuurskundige perspectieven op de gemeente. Daarnaast was hij hoogleraar lokaal bestuur in Maastricht. Eveneens in 1979 verdedigde Walter Kickert aan de Technische Universiteit Eindhoven een proefschrift over organisatie van de besluitvorming.

29 Kees Schuyt is in Nederland de grondlegger (voortbouwend op de rechtsfilosofie van Jan Glastra van Loon) van de rechtssociologie. Voor de bestuurswetenschappen is met name het onderzoek naar het ambtelijk beslissingsgedrag relevant, zoals de dissertaties van Huib de Jong (1988) in Twente, Pieter Ippel (1989) aan de Vrije Universiteit, Romke van der Veen (1990) in Leiden, Bert Marseille (1993) in Groningen en het onderzoek van Robert Knegt (1986), Marius Aalders (1987) en André van Montfort (1991) aan de Universiteit van Amsterdam bij André Hoekema.

van Aris van Braam. Na een verblijf in Den Haag als directeur-generaal op het Ministerie van Onderwijs kwam *Roel in 't Veld* in 1988 als hoogleraar bestuurskunde terug naar de Erasmus Universiteit te Rotterdam.³⁰ Rond 1990 kwamen ook vanuit Nijmegen *Hans Bekke* (met een oratie over de betrouwbare bureaucratie) en vanuit Rotterdam *Theo Toonen* (met een oratie over het openbaar bestuur als institutioneel ensemble) naar Leiden.

De sterke opkomst van de beleidswetenschap uit zich in 1987 in een eigen tijdschrift met Hoogerwerf als eerste hoofdredacteur (later opgevolgd door *Michiel Herweijer*), maar het blad gaat in 2006 ter ziele. Deze periode kenmerkt zich eveneens door een sterke groei van het aantal bestuurskunde-opleidingen.³¹ Naast Amsterdam (VU en UvA), Nijmegen, Twente, Rotterdam en Leiden komen er nieuwe opleidingen in Groningen (juridisch-bestuurswetenschappelijk), in Delft (technische bestuurskunde), in Heerlen (bedrijfs- en bestuurswetenschappen aan de Open Universiteit) en in Tilburg (juridisch-bestuurswetenschappelijk en sociaalwetenschappelijk).³² In zijn Brabantse oratie uit 1987 introduceert *Ig Snellen* met zijn nadruk op de vier rationaliteiten (politiek, economisch, juridisch en technisch) een postmoderne benadering binnen de bestuurskunde, die verder wordt doorgevoerd (na zijn vertrek naar Rotterdam in 1989) door zijn opvolger aan de juridische faculteit *Paul Frissen*.³³ Aan de sociale faculteit wordt hij opgevolgd door *Jac Geurts*, die zich met name zal richten op de beleidsanalyse en de systeemanalyse (via simulaties en modellen).

Ook in de beleidswetenschap dient zich een alternatieve, postpositivistische benadering aan die meer recht wil doen aan de rol van de normativiteit en aspecten van politieke rationaliteit en politieke oordeelsvorming in de beleidscyclus. Een coherente inleiding in de beleidswetenschap vanuit die benadering is in 1989 geschreven door *Henk van de Graaf* (die aan de Vrije Universiteit de colleges van

- 30 Uri Rosenthal schrijft in zijn Leidse oratie uit 1988 over bureaupolitiek en bureaupolitisme. Ook is hij in 1987 de oprichter en tot 2010 voorzitter van het Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (COT). Roel in 't Veld en Uri Rosenthal waren samen de initiatiefnemers tot de oprichting in Den Haag van de Nederlandse School voor het Openbaar Bestuur (NSOB) in 1989, dat materieel voor een deel de plaats heeft overgenomen van het oude IBW.
- 31 De ontwikkelingen worden beschreven door Edwards (1987), Ringeling (1989), Van Twist & Schaap (1992) en Coolsma e.a. (1996). Relevant is ook de recente publicatie van de NKWP over 65 jaar politicologie in Nederland onder redactie van Andeweg en Vis (2015) met o.a. terugblikken van Hans Daalder en Andries Hoogerwerf.
- 32 Naast universitaire opleidingen in de bestuurskunde zijn er hbo-opleidingen. Aan twee hbo-opleidingen zijn ook lectoraten in de bestuurskunde verbonden: de Haagse Hogeschool en de Thorbecke Academie in Leeuwarden. Ook andere onderzoeksinstellingen leveren belangrijk werk af. Denk aan het onderzoek van Vic Veldheer (SCP) over de ontwikkeling van de gemeentelijke taken en Peter Castenmiller (SGBO) over lokale politieke participatie.
- 33 Snellen (2014) ziet het postmodernisme met zijn multirationaliteit chronologisch als het vijfde paradigma van de bestuurskunde. Hij plaats het tegenover het vierde paradigma van het modernisme, waarin vooral de wetenschappelijke rationaliteit centraal staat. De drie andere paradigma's zijn de klassieke bestuurskunde, de systeembenadering en de public-choice-theorie. Zie voor een kritische bespreking van het postmodernisme, vooral de narratieve variant die door bestuurskundigen als Paul Frissen ('De virtuele staat') wordt aangehangen, de oratie van Jouke de Vries uit 2001.

Rik Reussing

Gijs Kuypers had overgenomen) en *Rob Hoppe* (die intussen was benoemd aan de Universiteit van Amsterdam, Henk van de Graaf zou hem weldra volgen). De opvolger van Gijs Kuypers als hoogleraar op het gebied van de beleidswetenschap aan de Vrije Universiteit werd *Hans van den Heuvel*. Aan de VU wordt bestuurskunde overigens rond 1990 een zelfstandige opleiding los van en naast de politologie. Verdere inhoudelijke vernieuwing komt aan het eind van deze periode in de proefschriften (uit 1990) van twee Leidse bestuurskundigen die in de periode daarna mede de toon zullen aangeven. Deze vernieuwing vindt plaats via het toepassen van inzichten uit de organisatiepsychologie. *Paul 't Hart* past de 'group-think'-benadering van Janis toe op de politieke besluitvorming, *Mark Bovens* gebruikt ideeën over de lerende organisatie van Argyris en Schön in zijn dissertatie over verantwoordelijkheid en organisatie (het probleem van de vele handen). Beiden zullen rond 1998 uit Leiden vertrekken naar de nieuwe bestuurskundige opleiding in Utrecht, die later (in 2004) nog een dependance in Middelburg (Roosevelt Academy) zou krijgen.

Het vijfde leven is de periode waarin de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen hun grootste groei hebben doorgemaakt. Dit kan niet los worden gezien van de sterke band in deze periode tussen de bestuurskunde en de beleidswetenschap. De grote decentralisatieoperaties bij de rijksoverheid in de jaren tachtig, bijvoorbeeld op het terrein van het welzijnsbeleid en volkshuisvestingsbeleid, gaven een sterke impuls aan het evaluatieonderzoek en de meta-evaluatie (gestimuleerd door de Commissie Programma Evaluatie: een voorbeeld is Reussing, 1990). Het eigen AIO-netwerk dat in 1989 van start ging (later opgegaan in de NOB), was niet voor niets een postdoctorale onderzoeksopleiding voor de bestuurskunde en de beleidswetenschap. Daarna zal de focus van de bestuurswetenschappen overigens steeds meer verschuiven van het beleid naar de instituties (mede onder impuls van het NWO-programma rond 'governance').

7 Het zesde leven: een eigen tijdschrift voor de discipline bestuurskunde

In 1992 wordt vanuit de Vereniging voor Bestuurskunde een eigen tijdschrift voor de bestuurskunde als zelfstandige discipline opgericht.³⁴ De eerste hoofdredacteur van *Bestuurskunde* is *Arno Korsten* (Open Universiteit). Hij wordt later opgevolgd door *Paul Frissen* (Universiteit van Tilburg) en door *Hans de Bruijn* (Technische Universiteit Delft). Het blad opent met een themanummer over zelfstandiging, een thema dat goed aansluit bij het dan dominante paradigma van het new public management. Bekende auteurs op dit gebied zijn o.a. *Walter Kickert* (tot 2015 hoogleraar publiek management aan de Erasmus Universiteit Rotterdam) en *Nico Mol* (tot 2012 hoogleraar financieel management aan de KMA te Breda en aan de Universiteit Twente). Een ander voorbeeld is de bundel over de

34 De term bestuurswetenschappen is een koepelterm voor de totaliteit van de wetenschappen die verschijnselen van het openbaar bestuur bestuderen. De bestuurskunde is de wetenschap waarin wordt getracht bestuursverschijnselen vanuit verschillende invalshoeken te onderzoeken en inzichten te integreren (Rutgers, 2004: 21, naar Van Braam).

ambtenaar als publiek ondernemer uit 1996 (die mede is geïnspireerd door de bestseller van Osborne en Gaebler uit 1992) onder redactie van *Mirko Noordegraaf* (toen nog promovendus aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, later werd hij hoogleraar publiek management aan de Universiteit Utrecht), *Arthur Ringeling* (die het in 1993 in 'Het imago van de overheid' opnam voor het openbaar bestuur) en *Frank Zwetsloot* (projectleider bij Erasmus Forum).

In deze periode ligt de nadruk op een scheiding tussen politiek en en bestuur. Als tegenhanger van het new public management zien we in deze periode de opkomst van theorievorming over beleidsnetwerken en interactieve beleidsvorming, die tot uitdrukking komt in de 'shift' van government naar governance (Pierre, 2000). In Rotterdam is er veel aandacht voor deze 'shift', o.a. via de proefschriften van *Geert Teisman* over complexe besluitvorming, *Katrien Termeer* over dynamiek en inertie binnen veranderingsprocessen, *Joop Koppenjan* over het management van de beleidsvorming, *Erik-Hans Klijn* over regels en sturing in netwerken, *Linze Schaap* over de relatie tussen overheidssturing en zelfsturing (autopoiese) en van *Arwin van Buuren* over competente besluitvorming in ruimtelijke ontwikkelingsprocessen. Eveneens vanuit Rotterdam levert *Jan Kooiman* een invloedrijke bijdrage aan het internationale debat over het begrip 'governance' (onder meer in de door hem geredigeerde bundel 'Modern governance' uit 1993 en via een hoofdstuk in Pierre, 2000). Ook op het gebied van 'local governance' zijn Nederlandse bestuurskundigen mede toonaangevend (zie onder meer de bundel 'Comparing local governance' onder redactie van Bas Denters en Larry Rose uit 2005). Bij governance staat de netwerksturing centraal. Het denken in termen van netwerken is het antwoord op de toenemende complexiteit en dynamiek van beleidsproblemen (Nelissen e.a., 2004: 244).

Andere ontwikkelingen die de opkomst van de bestuurskunde als afzonderlijke discipline versterken, zijn de oprichting in 1993 van een eigen onderzoekschool voor de bestuurskunde (NOB) en het proefschrift over de bestuurskunde als kennisintegrerende wetenschap van *Mark Rutgers* (toen nog werkzaam op de Universiteit Leiden, later hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam).³⁵ In 2004 komt Mark Rutgers met een boek over de grondslagen (historie, begripsvorming, kennisintegratie) van de bestuurskunde. In hetzelfde jaar publiceren *Nico Nelissen*, *Peter de Goede* en *Mark van Twist* een eigen geschiedenis van de bestuurskunde. In deze fase zien we ook verdere inhoudelijke vernieuwing door het optreden van nieuwe hoogleraren die in hun oraties aangeven op welke onderwerpen zij zich in hun onderwijs en hun onderzoek concentreren: *Michiel Herweijer* (in Groningen) over de macht en onmacht bij de toepassing van het bestuursrecht,

35 Mark Rutgers komt uit de Leidse school van Aris van Braam, die ook een leerboek schreef over de bestuurskunde (1986/87) en een inleiding op de filosofie van de bestuurswetenschappen (1989). Andere (ook internationaal) invloedrijke ex-medewerkers van Van Braam zijn Jos Raadschelders, Frits van der Meer en Pieter Wagenaar. Ze schrijven o.a. over de geschiedenis van het openbaar bestuur en de vergelijkende bestuurskunde. In 1993 promoveren Frits van der Meer en Renk Roborgh op een replicatie-onderzoek van de dissertatie van Van Braam. De Leidse opleiding bestuurskunde is in 2012 definitief verhuisd naar de campus Den Haag (Van der Meer & Dijkstra, 2013).

Rik Reussing

Ernst ten Heuvelhof (Delft) over de sturing in horizontale structuren, *Pieter Tops* (Tilburg) over de lokale democratie, *Frank Hendriks* (Tilburg) over democratische hervormingen, *Paul 't Hart* (Leiden/Utrecht) over bestuurlijk leiderschap, *Mark Bovens* (Utrecht) over de digitale rechtsstaat, *Romke van der Veen* (Twente) over de veranderingen in het publieke domein, *Bernard Steunenbergh* (Leiden) over institutionele verandering binnen Europa, *Bas Denters*³⁶ (Twente) over stedelingen en stedelijk bestuur, *Ko de Ridder* (Groningen) over toezicht, *Katrien Termeer* (Wageningen) over maatschappelijke innovatie, *Michiel de Vries* (Nijmegen) over de prestaties van de overheid, *Leo Huberts* (Vrije Universiteit) over bestuurlijke integriteit, *John Grin* (Universiteit van Amsterdam) over de politiek van omwenteling met beleid, *Helen Stout* (Delft) over de borging van publieke belangen in nutssectoren, *Monique Leyenaar* (Nijmegen) over de interactie tussen de burgers en de politiek, *Erik-Hans Klijn* (Rotterdam) over het management van complexe beleidsvraagstukken, en *Mark van Twist* (Rotterdam) over beleidsadvisering.

Informatisering in het bestuur is een nieuwe ontwikkeling waaraan (onder leiding van Paul Frissen en Ig Snellen) in samenwerking tussen Rotterdam en Tilburg aandacht wordt besteed. Dit levert een groot aantal belangrijke proefschriften op, onder meer van *Paul Zeef* over het digitale overheidsloket, *Arre Zuurmond* over de infocratie, *Paul Depla* (nu burgemeester van Breda) over technologie en de vernieuwing van de lokale democratie, *Ad Scheepers* over informatisering en de bureaucratische competentie van de burger, *Miriam Lips* over bestuurlijke communicatie bij de kwaliteitszorg, *Wim van de Donk* (nu Commissaris van de Koning in de provincie Noord-Brabant) over de betekenis van informatisering voor de beleidsarena, *Hein van Duivenboden* over de koppeling van gegevens, *Albert Meijer* (hij is nu hoogleraar bestuurlijke innovatie in Utrecht) over digitale transparantie, en *Victor Bekkers* (nu hoogleraar publiek management in Rotterdam) over nieuwe vormen van sturing en informatisering. In de jaren negentig is er in het algemeen veel aandacht voor bestuurlijke en maatschappelijke vernieuwing. Onder leiding van *Nico Nelissen* (hij was hoofdredacteur van Bestuurswetenschappen in de periode voor Peter de Goede en Bas Denters) wordt hieraan bij de Radboud Universiteit Nijmegen veel aandacht besteed. Zo verschijnen er onder zijn redactie verschillende bundels over bestuurlijke en maatschappelijke vernieuwing op tal van beleidsterreinen, grote internationale denkers over vernieuwing en de opkomst van de nieuwe overheidsmanager.

Bij het kwantitatieve onderzoek en de verdere toepassing van de public-choice-benadering speelt het ICS (Interuniversitair Centrum voor Sociaal-Wetenschappelijke Theorievorming en Methodenontwikkeling aan de universiteiten van Groningen, Nijmegen en Utrecht) onder leiding van *Frans Stokman*, *Rob Mokken*, *Siegwart Lindenberg* en *Wout Ultee* een centrale rol. Goede voorbeelden zijn de proef-

36 Bas Denters is in 2000 in Twente benoemd tot bijzonder hoogleraar op het gebied van het grotestedenbeleid (oratie in 2002). In 2006 volgde zijn benoeming tot de eerste gewoon hoogleraar bestuurskunde in Twente (in afwijking van de 'Twentse formule'). Rob Hoppe was intussen (in 2005) overgestapt naar de vakgroep wetenschap, technologie en beleid (STePS). In 2010 verscheen het magnum opus van Rob Hoppe: 'The governance of problems'.

schriften van *Marcel van Dam* (1992) over de effectiviteit van het gemeentelijk arbeidsmarktbeleid, van *Jaco Berveling* (1994) over macht, invloed en besluitvorming in Amsterdam, *René Torenvlied* (1996, later werd hij hoogleraar op het gebied van public management in Leiden en Twente) over de uitvoering van besluiten in drie gemeenten, *Ariana Need* (1997, nu hoogleraar op het gebied van public governance in Twente) over de invloed van klasse en religie op de electorale verandering in Nederland, en *Sandra van Thiel* (2000, nu hoogleraar bestuurskunde in Nijmegen) over zelfstandige bestuursorganen. Ook de Twentse proefschriften van *Geert Neelen* over de principaal-agentverhouding bij woningbouwcorporaties uit 1993 en van *Henk van der Kolk* over electorale controle op lokaal niveau uit 1997 sluiten aan bij deze benadering.

Een belangrijke ontwikkeling in het lokaal bestuur is de dualiseringsoperatie op het niveau van de gemeente (2002) en de provincie (2003), die snel is doorgevoerd na het verschijnen van het rapport van de commissie onder leiding van *Douwe Jan Elzinga* (hoogleraar staatsrecht in Groningen). Hij schreef samen met *Alfons Dölle* een handboek gemeenterecht (met medewerking van *Hans Engels* aan de tweede en derde druk), dat kan worden beschouwd als de opvolger van het handboek uit de jaren vijftig van *Pieter Oud*.³⁷ Andere spraakmakende juristen en rechtswetenschappers (ook deze lijst is natuurlijk lang niet volledig) zijn onder meer *Tijn Kortmann* (Nijmegen), *Tim Koopmans* (Leiden), *Joop van den Berg* (Leiden), *Guus Belinfante* (Amsterdam), *Johannes van der Hoeven* (Amsterdam), *Willem Konijnenbelt* (Amsterdam), *Lucas Prakke* (Amsterdam), *Inge van der Vlies* (Amsterdam), *Michiel Scheltema* (Groningen), *Marten Oosting* (Groningen), *Jan Vis* (Groningen), *Dick Lubach* (Groningen), *Gio ten Berge* (Utrecht), *Marten Burkens* (Utrecht), *Harry Kummeling* (Utrecht), *Henk Addink* (Utrecht), *Ernst Hirsch Ballin* (Tilburg), *Philip Eijlander* (Tilburg), *Willem Witteveen*³⁸ (Leiden/Tilburg), *Sjoerd Zijlstra* (Vrije Universiteit), *Dick Ruiters* (Twente), *Huib de Jong* (Twente), *Bärbel Dorbeck-Jung* (Twente), *Michiel Heldeweg* (Twente), *Eric Helder* (Groningen/Twente) en *Roel de Lange* (Rotterdam). Zij speelden bijvoorbeeld een rol bij wetgevingsprocessen als de grondwetsherziening van 1983, de herziening van de WGR, de Algemene wet bestuursrecht, de WGR+ (in 2015 alweer afgeschaft) en de Kaderwet zelfstandige bestuursorganen.³⁹

37 Pieter Oud trad in 1946 (net als Gerrit van Poelje) als lid van de vooroorlogse Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) toe tot de 'doorbraakpartij' PvdA. In 1947 verliet hij de PvdA weer na een meningsverschil over de koers van de nieuwe partij om in 1948 met Dirk Stikker de VVD op te richten. Pieter Oud is ook bekend geworden door zijn standaardwerk uit 1946 over de staatkundige geschiedenis van Nederland vanaf de Grondwet van Thorbecke.

38 Willem Witteveen (senator voor de PvdA) kwam in 2014 om bij de vliegcrash met de MH17 in de Oekraïne. Hij was (net als de cineast Theo van Gogh) een achterkleinzoon van Floor Wibaut. Zijn grootvader Willem Gerrit Witteveen was directeur stadsontwikkeling in Rotterdam, zijn vader Johan Witteveen minister van Financiën voor de VVD en directeur van het IMF.

39 Een belangrijk werk is het op de verzorgingsstaat toegesneden handboek 'Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Instrument en waarborg' van Peter de Haan, Thijs Drupsteen en Roel Fernhout (Vrije Universiteit) uit 1978. In 1979 verscheen het in dit opzicht eveneens belangrijke proefschrift 'Publiekrecht en beleid' van Ernst Hirsch Ballin.

Rik Reussing

Reeds aan het eind van de jaren tachtig komen de problematiek en het potentieel van de grote steden in beeld via het rapport van de commissie-Montijn (1989) en het beleid voor sociale vernieuwing. Deze ontwikkeling zet zich door in het bredere beleid voor stedelijke vernieuwing dat zich richt op de fysieke, economische en sociale pijler. Een belangrijk ijkpunt in deze ontwikkeling van de stad is het Wibaut-jaar, dat het 150ste geboortjaar van Floor Wibaut (zie Cohen, 2009) en het Internationaal Stedebouwkundig Congres uit 1924 herdenkt.⁴⁰ Op het congres in Amsterdam in 2009 ontvouwen de Nederlander *Maarten Hajer* en de Vlaming *Eric Corijn* ideeën over de rol van steden bij de aanpak van globale problemen, die later door Benjamin Barber in zijn prikkelende boek 'If mayors ruled the world' (2013) worden opgepakt.

8 Het zevende leven: new public governance als alternatief paradigma

Waar in het dominante paradigma van het new public management de nadruk ligt op de scheiding tussen politiek en bestuur, ligt in het alternatieve paradigma van de new public governance na 2010 de nadruk op het zoeken naar nieuwe verbindingen tussen politiek en bestuur. In de gelijknamige bundel onder redactie van Stephen Osborne (2010) zien we ook een aanzienlijke bijdrage van Nederlandse auteurs: *Jan Kooiman*, *Erik-Hans Klijn* (Rotterdam), *Taco Brandsen* (Nijmegen) en *Joop Koppenjan* (na een periode in Delft weer terug in Rotterdam) met *Menno Huijs* (promovendus te Delft). In zijn oratie uit 2012 past Joop Koppenjan deze benadering toe op de publieke dienstverlening (de regionale spoordienstverlening). In de meest recente (achtste en herziene) druk uit 2012 van de belangrijkste Nederlandstalige inleiding in de bestuurskunde van *Mark Bovens*, *Paul 't Hart* en *Mark van Twist* wordt ingegaan op de veranderingen in het openbaar bestuur: de turbulentie van de politieke omgeving, de invloed van de media en Europa als een integraal onderdeel van de bestuurspraktijk. Ook zij (2012: 226-228) zien 'herstel van verbinding' als de kern van de New Public Governance-benadering. Dat betekent het leggen van andere accenten: samenwerken in plaats van concurreren, publieke waarden realiseren en de maatschappelijke omgeving als vertrekpunt kiezen.

De term 'burgerkracht' is een overkoepelende term voor de ontwikkeling in die periode waarbij de overheid een beroep doet op de eigen kracht van de samenleving. Deze ontwikkeling sluit aan bij de grootschalige decentralisatie van taken (in samenhang met een aanzienlijke bezuinigingsdoelstelling) o.a. via de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), die in 2015 van kracht werd. Deze decentralisatie stelt grote uitdagingen aan de lokale democratie (zie de oratie van Job Cohen uit 2015). Het toenemende belang van en de toenemende belangstelling voor de lokale overheid komt ook tot uitdrukking in de nieuwe focus van het

40 Aan de Universiteit van Amsterdam is in 1991 een Wibaut-leerstoel ingesteld voor grootstedelijke vraagstukken, in het bijzonder van Amsterdam. De eerste bekleder van de leerstoel was de sociaal-geograaf Willem Heinemeijer. Op dit moment is dat de architect Zef Hemel, die vindt dat Amsterdam qua inwonertal zou moeten verdubbelen.

jubilierende tijdschrift Bestuurswetenschappen via de ondertitel ‘Tijdschrift voor Lokaal Bestuur’. Het eerste nummer van Bestuurswetenschappen met de nieuwe focus in 2015 was een debatnummer, gewijd aan het spraakmakende voorstel voor een wereldwijd burgemeestersparlement (op 11 september 2016 opgericht in Den Haag) van Benjamin Barber.

In 2016 publiceert *Michiel de Vries* (Nijmegen) bij Palgrave een Engelstalige inleiding in de bestuurskunde (‘Understanding public administration’). Ook van de Nederlandstalige inleiding van *Sandra van Thiel* over bestuurskundig onderzoek (de meest recente uitgave is uit 2015) is in 2014 bij Routledge een Engelstalige bewerking verschenen.⁴¹ In de afgelopen periode (zie Karré, 2016) zien we ook nieuwe ‘smaakmakers’ in de bestuurskunde via hun dissertaties en/of hun oraties, zoals: *Sebastiaan Princen*, *Dave Huitema*, *Herman Lelieveldt*, *Harrie Aardema*, *Patrick Overeem*, *Thomas Schillemans*, *Klaartje Peters*, *Menno Fenger*, *Linze Schaap*, *Ank Michels*, *Cor van Montfort*, *Stavros Zouridis*, *Marcel Boogers*, *Martijn van der Steen*, *Ellen van Bueren*, *Thomas Hoppe*, *Heinrich Winter* en *Bert Marseille* (hebben een duo-aanstelling in Groningen), *Albert Meijer*, *Karin Geuijen*, *Niels Karsten*, *Martijn Groenleer*, *Judith van Erp*, *Ringo Ossewaarde*, *Willem Trommel*, *Duco Bannink*, *Marieke van Genugten*, *Marlies Honingh*, *Zeger van der Wal*, *Gjalt de Graaf*, *Sandra Groeneveld*, *Jorrit de Jong* (medeoprichter van de Kafkabrigade, nu werkzaam op Harvard University), *Wouter Jan Verheul*, *Arco Timmermans*, *Esther Versluis*, *Kutsal Yesilkagit*, *Mirjan Oude Vrielink*, *Laurens de Graaf*, *Maurits Sanders*, *Wouter Jans* en *Sebastian Jilke* (hij is nu werkzaam op Rutgers University). Dit is nog maar een kleine selectie uit de vele uitstekende wetenschappers die laten zien dat de Nederlandse bestuurskunde (ook internationaal) floreert.

9 Tot besluit

Deze kleine geschiedenis van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen laat zien dat een groot aantal personen, instellingen, tijdschriften en benaderingen hieraan hebben bijgedragen. Daarbij is een duidelijke tweedeling te zien. Tot 1964 was de rechtswetenschap de dominante benadering, maar hebben ook andere benaderingen (stedenbouwkunde, bedrijfskunde, bestuurskunde, planologie, sociale geografie en sociologie) een belangrijke bijdrage aan de verdere ontwikkeling van de bestuurswetenschappen geleverd. Vanaf 1964 is de politicologie binnen de bestuurswetenschappen dominant, maar de andere benaderingen bleven een belangrijke rol spelen, de sociologie met name door haar sociaalwetenschappelijke

41 Handboeken over bestuurskundige onderzoeksmethoden verschenen in 1992 onder redactie van Gerben Bruinsma (Universiteit Twente) en Machiel Zwanenburg (Erasmus Universiteit) en in 1995 van de hand van Jan Hakvoort (Erasmus Universiteit). Onder redactie van Arthur Edwards en Linze Schaap (Erasmus Universiteit) verscheen in 2000 een boek met vaardigheden voor de bestuurskundige professionals. In 2011 verscheen onder redactie van Mirko Noordegraaf, Karin Geuijen en Albert Meijer een handboek publiek management. Arno Korsten en Theo Toonen redigeerden in 1988 een bundel waarin, naast Gerrit van Poelje als grondlegger van de Nederlandse bestuurskunde (door Ig Snellen), het werk van een groot aantal invloedrijke buitenlandse bestuurskundigen is besproken.

Rik Reussing

inbreng. We zien ook in deze periode nieuwe benaderingen opkomen, zoals de beleidswetenschap, de nieuwe politieke economie (public choice), de organisatiepsychologie, het new public management, governance en als meest recente paradigma new public governance. Verder profileert de bestuurskunde zich steeds sterker als een aparte, kennisintegrerende discipline. We zien ook belangrijke kruisbestuivingen tussen de instellingen door de overstap van personen van de ene naar de andere universiteit. Voorbeelden zijn *Andries Hoogerwerf* (van de Vrije Universiteit via Nijmegen naar Twente), *Arthur Ringeling* (van de Vrije Universiteit via Nijmegen naar Rotterdam), *Ig Snellen* (van Nijmegen via Tilburg naar Rotterdam), *Rob Hoppe* (van de Vrije Universiteit via de Universiteit van Amsterdam naar Twente), *Roel in't Veld* (van Leiden via Nijmegen, Rotterdam en Amsterdam naar Tilburg) en *Theo Toonen* (van Nijmegen via Rotterdam, Leiden en Delft naar Twente).

Ook in de periode daarvoor zien we al publicaties die we bestuurswetenschappelijk kunnen noemen. Toch houden we een pleidooi voor 1921 als startdatum van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen. In dat jaar verscheen de eerste inleiding in de 'gemeentekunde' (van Van Poelje) en het eerste academische tijdschrift over het gemeentebestuur (met de gelijknamige titel). Rond dat jaar zien we naast de rechtswetenschap ook de opkomst van andere benaderingen (zoals stedenbouwkunde en bedrijfskunde) die relevant zijn voor de bestudering van het openbaar bestuur. We spreken immers over bestuurswetenschappen (meervoud). Het jaar 1914 is te vroeg, omdat het proefschrift van Gerrit van Poelje een eenmansactie betreft en het om een juridisch onderzoek gaat waarin de in het staatsrecht reeds gangbare historisch-juridische methode op het gemeenterecht wordt toegepast (zie de typering van Joop van der Grinten, 1934: 270). Het jaar 1928 is volgens ons te laat, omdat de algemene leerstoel bestuurswetenschap (enkelvoud) van Gerrit van Poelje in Rotterdam voorbijgaat aan de lokale oorsprong van de bestuurswetenschappen. Ook Henk Brasz plaatst de oorsprong van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen begin jaren twintig (Brasz e.a., 1962: 35).

We zijn dus hard op weg naar 100 jaar (gemeentelijke) bestuurswetenschappen in 2021. We zien het als een uitdaging (voor alle universiteiten, maar zeker voor de dit jaar jubilerende opleiding aan de Universiteit Twente) om het vraagteken in het schema in de bijlage in te vullen. Een belangrijk actueel onderwerp (uiteraard zonder de situatie op het platteland te vergeten) is in onze ogen de relatie tussen openbaar bestuur en technologie in slimme ('smart'), duurzame ('sustainable') en veerkrachtige ('resilient') steden. Zie ook de recente Utrechtse oratie van *Albert Meijer* over het bestuur in de datapolis. We kunnen daarbij bijvoorbeeld denken aan de ideeën van de nieuwe decaan *Theo Toonen*, verantwoordelijk voor de sinds 2013 Engelstalige bestuurskundige opleiding (European Public Administration) aan de Universiteit Twente, over 'human technology'. Een ander voorbeeld is de recente ontwikkeling in de richting van 'gedragsbestuurskunde', waarin inzichten uit de bestuurskunde en de psychologie worden gecombineerd (zie o.a. het themanummer van Bestuurskunde, 2016/3 en De Vries, 2016: 202-209). Hebben we daarvoor een nieuwe Gerrit van Poelje (de denker) en/of Floor Wibaut (de doener)

nodig of gaat het meer om een gezamenlijke inspanning? In ieder geval kunnen we hiervoor, naast de kennisintegratie via de bestuurskunde, de input van de verschillende andere disciplines en benaderingen binnen de (lokale) bestuurswetenschappen niet missen.

Ter herinnering aan mijn vader en polderpionier Albert Johan (Ab) Reussing, geboren in Sinderen (Achterhoek) op 30 juli 1932 en overleden in Emmeloord (Noordoostpolder) op 17 september 2016.

Bijlage De zeven levens van de (gemeentelijke) bestuurswetenschappen

Jaar	Onderzoek	Onderwijs	Overig	Benadering
1914	diss. Van Poelje		Wibaut wethouder	rechtswetenschap
1915		pleidooi voor lectoraat		
1918	diss. Buriks		VNG-jaarcongres	Leiden
1921	artikel Van Poelje	<i>Van Poelje (gemeente)</i>	<i>Gemeentebestuur</i>	
1922	artikel Van der Grinten	Stichting Onderwijs	Efficiency-congres	Amsterdam
1924			Stedebouwcongr./ IULA	
1925	diss. Roegholt/ Ter Veen		Morgen-rede/ NIVE	stedenbouwkunde
1928	diss. Kolff	leerstoel Van Poelje	eredoctoraat Wibaut	bedrijfskunde
1929	diss. J. in 't Veld			(public management)
1931	boek Van Poelje		discussie havenbestuur	
1934	diss. Van der Ven/ Beel	openbare les Koelma		
1939	diss. Simons		oprichting IBW	Rotterdam/Den Haag
1940		<i>Fockema Andreae</i>	bezetting	
1942	boek Arkema e.a.	<i>Van Poelje (algemeen)</i>	drooglegging NOP	bestuurskunde
1945	boek Winsemius		bevrijding	(public administration)
1946	boek Bos e.a.	oratie Koelma	<i>Bestuurswetenschappen</i>	planologie
1947	artikel Geyl		commissie Koelma	(sociale geografie)
1948		oratie Simons	wederopbouw	
1950			invoering WGR	

Rik Reussing

(Vervolg)

Jaar	Onderzoek	Onderwijs	Overig	Benadering
1953	boek Groenman		<i>Sociologische Gids</i>	Rotterdam
1955	artikel v. Doorn/ Kruijt	J. in 't Veld hoogl. ISS		
1956	artikel Groenman	oratie Groenman	sociale planning	Leiden
1957	diss. v. Braam/ Bulthuis	oratie Kleijn		
1960	diss. Van der Top/Brasz			
1962	diss. Thoenes	<i>Brasz e.a.</i>	gemeente NOP	(organisatie)sociologie
1963	terugblik Van Poelje		comm. Van Wijnbergen	(modernisme)
1964	diss. Hoogerwerf	leerstoel Brasz	Rijnmond/SGBO	politicologie
1965	artikel Brasz		<i>Acta Politica</i>	
1967	diss. Leemans			
1968	diss. Scholten	oratie Ellemers	stadsvernieuwing	Amsterdam
1970	diss. Kooiman/ Nelissen	oratie Leemans	contactgroep SISWO	
1971	boek Crinice Le Roy		voorstel gewesten	
1972	diss. Schuyt/Peper	oratie Scholten	bestuursonderzoek	beleidswetenschap
1973	diss. Braam/v. Daalen	oratie Van Braam	oprichtingscongres VB	(new public administration)
1974	artikel Rosenthal	oratie Scheltema	<i>Beleid en Maatschappij</i>	
1976	diss. Ruiter/Breunese	opleiding in Twente	voorstel provincies	politieke economie
1977	diss. Hoetjes/ Noordzij	<i>Rosenthal e.a.</i>	nieuwe stijl	(public choice)
1977		oratie Hoogerwerf	G.A. van Poeljeprijs	
1978	diss. Ringeling	<i>Van den Doel</i>		
1978	boek v. Doorn en Schuyt	oratie R. in 't Veld		Nijmegen/Eindhoven
1979	diss. Korsten/Kickert	oratie Thomassen	commissie Vonhoff	
1980	diss. Derksen/v.d. Eyden	oratie Oosting/ Boorsma	decentralisatienota	Enschede (Twente)
1982	diss. Fleurke/Van Vught		Nationale Ombudsman	
1983	diss. Bressers/ Maarse	oratie Ringeling	grondwetsherziening	Leiden/Rotterdam

(Vervolg)

Jaar	Onderzoek	Onderwijs	Overig	Benadering
1985	diss. Herweijer	<i>Derksen en Korsten</i>	herziening WGR	
1985	boek Aquina/ Derksen	<i>Bovens en Witteveen</i>		Groningen/ Leeuwarden
1986	boek Brasz	<i>Van Braam m.m.v.</i>	opheffing Rijnmond	
1987	diss. Denters/ Toonen	oratie Snellen	<i>Beleidswetenschap</i>	Heerlen/Maastricht
1988	diss. H. de Jong/ Huberts	<i>Korsten en Toonen</i>	bestuurskracht	
1989	diss. Frissen/ Mierlo	<i>Van de Graaf en Hoppe</i>	NSOB/AIO-netwerk	Amsterdam
1989	diss. Steunenber g	<i>Van Braam</i>	commissie Montijn	
1990	diss. Aarts/ De Ridder	oratie Derksen/ Toonen		organisatiepsychologie
1990	diss. 't Hart/ Bovens	oratie Herweijer/ Bekke	sociale vernieuwing	(postmodernisme)
1992	diss. Teisman/ Van Dam	<i>Bruinsma e.a.</i>	<i>Bestuurskunde</i>	new public management
1993	diss. Koppenjan/ Rutgers	oratie Ten Heuvelhof	oprichting NOB/ WGR+	(reinventing government)
1995	diss. Van Twist/ Depla	<i>Hakvoort/oratie Tops</i>	informatisering/ Awb	
1996	diss. Torenvlied/ Klijn		publieke ondernemers	Tilburg/Rotterdam
1999	diss. Lelieveldt/ Peters	oratie Bovens/ 't Hart	stedelijke vernieuwing	
2000	diss. Van Thiel	<i>Edwards en Schaap</i>	commissie Elzinga	Delft
2001	diss. Brandsen/ Fenger	oratie J. de Vries		
2002	diss. Princen/ Huijtema	oratie Denters	dualiseringsoperatie	Wageningen
2004	boek Lips e.a.	<i>Rutgers/Nelissen e.a.</i>	H.A. Brasz-scrip tieprijs	
2004	boek De Bruijn e.a.	oratie De Ridder/ Grin		Utrecht/ Middelburg
2005	boek Denters en Rose	oratie M. de Vries	Kaderwet ZBO	
2007	diss. Schillemans	oratie Stout/ Termeer		governance
2009	boek Hajer	oratie Van Twist	Wibaut-jaar	(netwerksturing)
2010	boek Hoppe	<i>Boogers/oratie Need</i>	VNG-jaarcongres	new public governance

Rik Reussing

(Vervolg)

Jaar	Onderzoek	Onderwijs	Overig	Benadering
2012	diss. J. de Jong/ Verheul	oratie Koppenjan	100 jaar VNG	(public value)
2012	boek Hendriks	Bovens e.a.	burgerkracht	
2015	artikel Barber/ Corijn	oratie Winter/ Marseille	Bestuursweten- schappen	Den Haag
2015	diss. Jans/Jilke	oratie Cohen/ Meijer	(T. v. Lokaal Bestuur)	
2021			100 jaar (gem.) ? best.w.	

Literatuur

Dit is een selectieve lijst. Dissertaties, oraties, boeken en artikelen vanaf 1964 (met uitzondering van de handboeken en secundaire literatuur waarnaar wordt verwezen als bron voor het vertellen van het verhaal van de zeven levens) zijn te vinden op de website van het tijdschrift Bestuurswetenschappen: www.utwente.nl/bms/csd/nl/Bestuurswetenschappen/.

- Andeweg, R.B. & B. Vis (eds.), *Politologie in Nederland. Van politisering naar professionalisering*, ter gelegenheid van het 65-jarig bestaan van de NKWP, Oudewater: 2015.
- Arkema, N. m.m.v. P. Bakker Schut e.a., *De gemeente. Schets van haar hedendaagse bestuursinrichting en werkzaamheid*, VNG, Den Haag: 1942.
- Beel, L.J.M., *Zelfbestuur of afhankelijke decentralisatie?*, proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen, Amsterdam: 1935.
- Boogers, M.J.G.J.A., *Lokale politiek in Nederland. De logica en dynamiek van de plaatselijke politiek*, Den Haag: 2010 (tweede druk, eerste druk 2007).
- Borrie, G.W.B., *Pieter Lodewijk Tak. Journalist en politicus*, Assen: 1973.
- Borrie, G.W.B., *F.M. Wibaut. Mens en magistraat*, Den Haag: 1987 (tweede druk, eerste druk 1968).
- Bos, A. e.a., *De stad der toekomst. De toekomst der stad*, Rotterdam: 1946.
- Bours, A. & J.G. Lambooy (eds.), *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde. Moderne geografie ten dienste van de planologische en bestuurlijke ontwikkeling*, Assen: 1970.
- Bovens, M.A.P. & W.J. Witteveen (eds.), *Het schip van staat. Beschouwingen over recht, staat en sturing*, Zwolle: 1985.
- Bovens, M.A.P., P. 't Hart & M.J.W. van Twist, *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek*, Deventer: 2012 (achtste, herziene druk).
- Braam, A. van, *Ambtenaren en bureaucratie in Nederland*, proefschrift Universiteit Utrecht, Zeist: 1957.
- Braam, A. van, m.m.v. M.L. Bemelmans-Videc, *Leerboek bestuurskunde A en B*, Muiderberg: 1986/1987.
- Braam, A. van, *Filosofie van de bestuurswetenschappen*, Leiden: 1989.
- Brasz, H.A., *Veranderingen in het Nederlandse communalisme. De gemeentebesturen als element in het Nederlandse stelsel van sociale beheersing*, proefschrift Universiteit Leiden, Assen: 1960.

- Brasz, H.A., 'Bouwer van bestuurskunde en advocaat van kleine gemeenten', J.E. Ellemers e.a. (eds.), *Perpetuum mobile. Thema's en toepassingen in de sociologie van Groenman*, Assen: 1974, p. 116-123.
- Brasz, H.A., *Methoden van de bestuurskunde*, Driebergen: 1976.
- Brasz, H.A., *Een kleine methodologie van de bestuurskunde*, Amsterdam: 1986.
- Brasz, H.A., 'Van Braam als vakman', M.L. Bemelmans-Videc (ed.), *Bestuurskunde in hoofdlijnen*, liber amicorum voor prof. dr. A. van Braam, Leiden: 1988, p. 29-36.
- Brasz, H.A., A. Kleijn & J. in 't Veld, *Inleiding tot de bestuurswetenschap*, Arnhem: 1962 (tweede druk uit 1969 met D.A.P.W. van der Ende).
- Bruinsma, G.J.N. & M.A. Zwanenburg (eds.), *Methodologie voor bestuurskundigen. Stromingen en methoden*, Muiderberg: 1992.
- Bulthuis, J., *Samenwerking van gemeenten*, proefschrift Universiteit Utrecht, Alphen aan den Rijn: 1957.
- Buriks, A., *Democratisch gemeentebestuur. Een verhandeling over commission government in Amerikaanse steden*, proefschrift Universiteit Leiden, Den Haag: 1918.
- Cohen, M.J., 'Wibaut als gemeenteman', toespraak bij de start van de Wibaut-herdenking 150 jaar na zijn geboorte, *Lokaal Bestuur*, 2009/9, p. 12-13.
- Coolsma, J.C., A. van der Veen & G.H. Hagelstein, 'Universitaire bestuurskunde in de jaren '90. Inventarisatie en agenda', *Bestuurswetenschappen*, 1996/3, p. 167-176.
- Couperus, S., *De machinerie van de stad. Stadsbestuur als idee en praktijk, Nederland en Amsterdam 1900-1940*, Amsterdam: 2009.
- Daalder, H., 'De Nederlandse politicologie. Een tussenbalans', *Acta Politica*, 1984/4, p. 441-462.
- Denters, S.A.H. & P.A.T.M. Geurts (eds.), *Lokale democratie in Nederland. Burgers en hun gemeentebestuur*, Bussum: 1998.
- Derksen, W., 'Communalisme en sociaal-democratie', *Socialisme & Democratie*, 1988, 45e jaargang, p. 118-123 (ook opgenomen in W. Derksen, *De gemeente als gemeenschap*, Den Haag: 1992, p. 87-97).
- Derksen, W. & A.F.A. Korsten (eds.), *Lokaal bestuur in Nederland*, Alphen aan den Rijn: 1985 (eerste druk, tweede druk 1989).
- Derksen, W. & L. Schaap, *Lokaal bestuur*, Dordrecht: 2010 (W. Derksen, 1996; L. Schaap, 2016).
- Doel, J. van den, *Democratie en welvaartstheorie*, Alphen aan den Rijn: 1978 (tweede herziene druk, eerste druk 1975).
- Dölle, A.H.M. & D.J. Elzinga, *Handboek van het Nederlandse gemeenterecht*, Groningen: 1993 (eerste druk, 1999 en 2004 herziene drukken met medewerking van J.W.M. Engels).
- Doorn, J.A.A. van, 'Wijk en stad. Reële integratiekaders?', preadvies op het congres Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk (ISONEVO) 1955, opgenomen in S. Groenman & H. de Jager (eds.), *Staalkaart der Nederlandse sociologie*, Assen: 1970, p. 231-253.
- Doorn, J.A.A. van, *Een sociologische benadering van het organisatieverschijnsel. Een historische analyse over de groei van de militaire organisatie*, proefschrift Universiteit Leiden, Leiden: 1956.
- Droogleever Fortuyn, P., *Het organisme ener grote stad*, Amsterdam: 1923.
- Duyvendak, J.W., *De planning van ontplooiing. Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving*, Den Haag: 1999.
- Edwards, A.R., 'Samenscholingen in de bestuurskunde. Vijf jaar ontwikkelingen in de studie van het openbaar bestuur', *Bestuur*, 1987, p. 2-7.
- Edwards, A.R. & L. Schaap (eds.), *Vaardigheden voor de publieke sector*, Bussum: 2000.

Rik Reussing

- Ellemers, J.E. e.a. (eds.), *Perpetuum mobile. Thema's en toepassingen in de sociologie van Groenman*, bundel ter gelegenheid van het 25-jarig hoogleraarschap van Sjoerd Groenman, Assen: 1974
- Fockema Andreae, J.P., *Gemeentelijke bestuurskunde. Een voorlopige verkenning van het arbeidsveld*, Instituut voor Bestuurswetenschappen, Den Haag: 1940.
- Gastelaars, M., *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*, Amsterdam: 1985.
- Geyl, W.F., 'De wijkgedachte', *Bestuurswetenschappen*, 1947/6, p. 424-440.
- Gort, M. & A. van Oostrom, *Uitverkoren. De kolonisatie van de Noordoostpolder 1940-1960*, Zwolle: 1987.
- Graaf, H. van de & R. Hoppe, *Beleid en politiek. Een inleiding tot de beleidswetenschap en de beleidskunde*, Muiderberg: 1989 (derde druk 1996).
- Grinten, J.H.P.M. van der, 'De Grondwetsherziening en de gemeente', *Gemeentebestuur*, 1922/1, p. 1-8.
- Grinten, J.H.P.M. van der, *Verspreide opstellen*, Nijmegen/Utrecht: 1934.
- Groenman, S., *Kolonisatie op nieuw land*, Assen: 1953.
- Groenman, S., *Uitdijende werelden*, oratie Universiteit Leiden, Assen: 1956a.
- Groenman, S., 'De gemeente als veld en rayon', *Sociaal wetenschappelijke verkenningen*, Assen: 1956b, p. 150-157 (ook opgenomen in J.E. Ellemers e.a., 1974, p. 130-136).
- Groenman, S. e.a., *De bestuurskracht der kleinere gemeenten*, Alphen aan den Rijn: 1961.
- Groenman, S. e.a. (eds.), *Zoeklicht en kompas*, bundel ter gelegenheid van het afscheid van J.P. Kruijt als hoogleraar aan de Universiteit Utrecht, Assen: 1968.
- Hakvoort, J.L.M., *Methoden en technieken van bestuurskundig onderzoek*, Delft: 1995 (derde druk 2006).
- Hoogenboezem, J., 'Beel. De opkomst van een bestuurder', *Bestuurskunde*, 2006/3, p. 70-79.
- Hoogerwerf, A., 'Het onderzoek van doeleinden in de wetenschap der politiek. Enkele opmerkingen over Arnold Brechts Politische Theorie', *Mens en Maatschappij*, 1962/4, p. 253-261.
- Hoogerwerf, A., *Politicalologie. Begrippen en problemen*, Alphen aan den Rijn: 1972a (tweede druk 1979).
- Hoogerwerf, A. (ed.), *Beleid belicht, deel 1 en 2*, Alphen aan den Rijn: 1972b.
- Hoogerwerf, A. (ed.), *Overheidsbeleid. Een inleiding in de beleidswetenschap*, Alphen aan den Rijn: 1978 (eerste druk, 2014 negende druk met M. Herweijer).
- Hoogerwerf, A., 'Bestuurskunde, De Twentse formule', M.L. Bemelmans-Videc (ed.), *Bestuurskunde in hoofdlijnen*, liber amicorum voor prof. dr. A. van Braam, Leiden: 1988, p. 49-61.
- Hoogerwerf, A. e.a. (eds.), *Handboek beleidsevaluatie. Een multidisciplinaire benadering*, Alphen aan den Rijn: 1984 (eerste druk met H.J. Blommestein & J.T.A. Bressers, latere drukken met J.T.A. Bressers).
- Huberts, L.W.J.C. & J. Kleinnijenhuis (eds.), *Methoden van invloedsanalyse*, Amsterdam/Meppel: 1994.
- Jong, P. de & B. Steur (eds.), *Brug tussen theorie en praktijk. Vereniging voor Bestuurskunde 1973-2008*, Den Haag: 2008.
- Kaal, H.G.J., *Het hoofd van de stad. Amsterdam en zijn burgemeesters tijdens het interbellum*, Amsterdam: 2008.
- Karré, P.M., 'Bouwen aan de ideale bestuurskunde. Reflecties van tien jonge hoogleraren', *Bestuurskunde*, 2016/2, p. 79-89.
- Kleijn, A., *Besturen als kunst*, oratie Economische Hogeschool Rotterdam, Alphen aan den Rijn: 1957.

- Kocken, E.H.A., 'De bestuurlijke organisatie in historisch perspectief', Instituut voor Bestuurswetenschappen, *Onderzoek naar de bestuurlijke organisatie, Deel I literatuurrapport*, Rijswijk: 1972, p. 25-61.
- Koelma, A., *Wisselende aspecten*, openbare les aan de Economische Hogeschool Rotterdam, Alphen aan den Rijn: 14 maart 1934.
- Koelma, A., *Bestuursstelsel en ideologie*, inreerede aan de Economische Hogeschool Rotterdam, Alphen aan den Rijn: 14 maart 1946.
- Koelma, A., *Rapport van de Commissie Stad-Randgemeenten (Commissie Koelma)*, Den Haag: september 1947.
- Kolff, B., *Autonomo havenbestuur. Een onderzoek naar het bestuur van de haven van Rotterdam aan de hand van Britse en Franse gegevens*, proefschrift Universiteit Leiden, Leiden: 1928
- Korsten, A.F.A., 'Geschiedenis van de bestuurskunde', H. Dijkgraaf e.a., *Oriëntatiecursus bedrijfs- en bestuurskunde*, Heerlen: 1993, p. 129-155.
- Korsten, A.F.A. & T.A.J. Toonen (eds.), *Bestuurskunde. Hoofdfiguren en kernthema's*, Leiden/Antwerpen: 1988.
- Kruijt, J.P., *Gemeenschap als sociologisch begrip. Een kritiek op Tönnies*, mededelingen KNAW, nummer 18, Amsterdam: 1955 (ook opgenomen in S. Groenman e.a., 1968, p. 180-202).
- Kuypers, G., 'Politologie', *Christelijke Encyclopedie*, deel VI, Kampen: 1961, p. 202-204.
- Kuypers, G., *Grondbegrippen van politiek*, Utrecht/Antwerpen: 1973.
- Kuypers, G., *Beginnelen van de beleidsontwikkeling A en B*, Muiderberg: 1980.
- Meer, F.M. van der & G.S.A. Dijkstra, 'Bestuurskunde. Van Rotterdam en Leiden naar Den Haag', J. van Holsteyn e.a. (eds.), *Vensters op het verleden. Vijftig jaar FSW*, Utrecht: 2013, p. 60-72.
- Nelissen, N.J.M., P.J.M. de Goede & M.J.W. van Twist, *Oog voor openbaar bestuur. Een bekopte geschiedenis van de bestuurskunde*, Den Haag: 2004.
- Noordegraaf, M., C.H.M. Geuijen & A.J. Meijer (eds.), *Handboek publiek management*, Den Haag: 2011.
- Osborne, D. & T. Gaebler, *Reinventing government. How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*, New York: 1992.
- Osborne, S.P. (ed.), *The New Public Governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance*, Londen/New York; 2010.
- Pierre, J. (ed.), *Debating governance. Authority, steering, and democracy*, Oxford: 2000.
- Poelje, G.A. van, *Hedendaags gemeenterecht*, proefschrift Universiteit Leiden, Den Haag: 1914.
- Poelje, G.A. van, *Gemeentelijke bestuursinrichting*, preadvies VNG-congres, Den Helder: 1918.
- Poelje, G.A. van, 'Vereniging van gemeenten', *Gemeentebestuur*, eerste jaargang, 1921a, p. 125-128.
- Poelje, G.A. van, *De Nederlandse gemeente. Een inleiding tot de kennis van haar bestuur en beheer*, Zwolle: 1921b (eerste deel van een trilogie, de overige delen verschenen in 1922 en 1923).
- Poelje, G.A. van, *Korte opstellen over gemeenterecht en gemeentebeleid*, Alphen aan den Rijn: 1924.
- Poelje, G.A. van, *Wilde groei of organisatie?*, inreerede aan de Economische Hogeschool Rotterdam, Alphen aan den Rijn: 25 januari 1928.
- Poelje, G.A. van, *Osmose. Een aantekening over het elkander doordringen van de beginnelen van openbaar bestuur en particulier beheer*, Alphen aan den Rijn: 1931 (tweede druk 1959).

Rik Reussing

- Poelje, G.A. van, *Wet en wezen. Uit de geschriften van prof. dr. G.A. van Poelje over de Nederlandse gemeente*, Alphen aan den Rijn: 1954.
- Poelje, G.A. van, *Algemene inleiding tot de bestuurskunde*, Alphen aan den Rijn: 1964 (derde druk, eerste druk 1942, tweede druk 1953).
- Poelje, G.A. van, *Hedendaags gemeentewezen*, Alphen aan den Rijn: 1963.
- Raadschelders, J.C.N., 'Vijftig jaar Bestuurswetenschappen, 1947-1996', H.M. de Jong (ed.), *Bestuurswetenschappen. Een analyse van 50 jaar Bestuurswetenschappen*, Den Haag: 1998, p. 4-39.
- Reussing, G.H., *Evaluatie van bestuurlijke schaalverandering. Een inventarisatie en meta-evaluatie van evaluatieonderzoeken naar bestuurlijke reorganisaties*, Groningen: 1990.
- Ringeling, A.B., 'Bestuurskundigen en hun thema's. Kanttekeningen bij een aantal afscheidsredes en oraties', *Bestuur*, 1989/10, p. 306-310.
- Roegholt, M.J.W., *Het stadsgewest. Een studie over de trek naar de steden en zijn gemeentelijk-economische gevolgen*, proefschrift Technische Hogeschool Delft, Wassenaar: 1925.
- Rosenthal, U., M.P.C.M. van Schendelen & G.H. Scholten, *Openbaar bestuur. Organisatie, beleid en politieke omgeving*, Alphen aan den Rijn: 1977 (eerste druk, vanaf derde druk met A.B. Ringeling).
- Rutgers, M.R., *Grondslagen van de bestuurskunde. Historie, begripsvorming en kennisintegratie*, Bussum: 2004 (tweede oplage 2012).
- Rutgers, M.R., 'De eerste Nederlandse bestuurskundige. Laurens Pieter van de Spiegel', *Bestuurskunde*, 2006/1, p. 41-52.
- Simons, D., *Gemeentebedrijven*, proefschrift Economische Hogeschool Rotterdam, Alphen aan den Rijn: 1939.
- Simons, D., *Bestuur en bestuurden*, oratie Economische Hogeschool Rotterdam, Den Haag: 1948.
- Snellen, I.T.M., 'De grondlegger van de Nederlandse bestuurskunde. Gerrit A. van Poelje', A.F.A. Korsten & T.A.J. Toonen (eds.), *Bestuurskunde. Hoofdfiguren en kernthema's*, Leiden/Antwerpen: 1988, p. 57-69.
- Snellen, I.T.M., *Foundations of Public Administration. An essay in its paradigms*, Den Haag: 2014.
- Thiel, S. van, *Bestuurskundig onderzoek. Een methodologische inleiding*, Bussum: 2015 (eerste druk 2007).
- Thiel, S. van, *Research methods in public administration and public management. An introduction*, Oxford: 2014.
- Toenes, P., *De elite in de verzorgingsstaat*, proefschrift Universiteit Leiden, Leiden: 1962.
- Top, G.J. van der, *Samenvoeging van gemeenten. Analyse van de parlementaire behandeling sinds 1851*, proefschrift Universiteit Leiden, Arnhem: 1960.
- Twist, M.J.W. van & L. Schaap, 'De aartsvaders van de bestuurskunde' (deel 1) en 'Bestuurskunde na 1945' (deel 2, 3, 4 en 5), *BB Management*, 1992/3; 1992/4; 1992/5, 1992/6; 1992/7.
- Veen, H.N. ter, *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied*, proefschrift Universiteit van Amsterdam, Groningen: 1925.
- Veen, H.N. ter, 'De kolonisatiepolitiek in de Noordoostpolder', *Mens en Maatschappij*, 1941/6, p. 353-378.
- Veld, J. in 't, *Nieuwe vormen van decentralisatie*, proefschrift Universiteit Leiden, Alphen aan den Rijn: 1929.
- Ven, F.J.H.M. van der, *Over de idee der gemeentelijke zelfstandigheid*, proefschrift Economische Hogeschool Rotterdam, Tilburg: 1934.
- Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de VNG 1912-1937*, Den Haag: 1937.

- Vriend, E., *Het nieuwe land. Het verhaal van een polder die perfect moest zijn*, Amsterdam: 2013.
- Vries, M.S. de, *Understanding public administration*, Londen: 2016.
- Wal, H. van der, *Veerkracht en volharding. De geschiedenis van de Noordoostpolder 1942-2007*, Emmeloord: 2007.
- Wibaut, F.M., *De sociale taak der gemeente*, uitgave SDAP, Amsterdam: 1914.
- Wibaut, F.M., *De stad van morgen en het bestuur van morgen*, rede bij het 650-jarig bestaan van de stad Amsterdam in het Paleis op de Dam, Amsterdam: 1925.
- Wibaut, F.M., *Gemeentebeheer*, NV Ontwikkeling, Amsterdam: 1926 (De tekst van deze rede aan de Economische Hogeschool in Rotterdam is ook opgenomen in *De Socialistische Gids*, 1926a, p. 273-299).
- Wibaut, F.M., 'Bestuur der gemeente door de gekozen raad of door ambtenaren?', *Gemeentebestuur*, zesde jaargang, 1926b/6.
- Wibaut, F.M., *Levensbouw. Memoires*, Amsterdam: 1936.
- Winsemius, A., *De opbouw van het bestuursapparaat*, Amsterdam: 1945.